

ชุดหลักพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้า ตรัสอะไร? ๒

โดย

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ?

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร?

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน),

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร?-- พิมพ์ครั้งที่ 3.--

กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553.

51 หน้า

1. ธรรมะ.

I. ชื่อเรื่อง.

294.315

ISBN 974-580-802-4

© สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๓/๒๕๕๓ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

นายจิรายนต์ สังฆสุวรรณ

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๒๔ หมู่ ๓ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี

ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๘๐๐-๒๓๓๓-๔

คำนำ

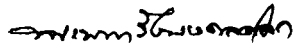
มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีนโยบายที่จะจัดพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนาเพื่อประชาชนทุกระดับชั้นสามารถอ่านศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาได้โดยง่าย อันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดสันติสุขแก่ชีวิตและสังคม ทั้งจะเป็นการช่วยกันดำรง และส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสถาพรสืบไปด้วย

มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้พิจารณาเห็นว่า พระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เหมาะสมเป็นอย่างยิ่งที่จะจัดพิมพ์เผยแพร่ตามนโยบายดังกล่าว เพราะเป็นบทพระนิพนธ์ที่ประกอบด้วยเนื้อหาสาระครบถ้วนบริบูรณ์ และอ่านเข้าใจง่ายสำหรับผู้อ่านทุกระดับ มหามกุฏราชวิทยาลัย จึงได้เลือกสรรมาจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นชุด ๆ เป็นลำดับไป

เรื่องพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ? เป็นพระนิพนธ์ที่ทรงอธิบายเรื่องการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ในแง่มุมต่าง ๆ โดยละเอียด นับเป็นพระนิพนธ์ที่ให้ความรู้ขั้นพื้นฐาน เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ควรที่พุทธศาสนิกชน หรือผู้สนใจศึกษาพระ-

๒

พุทธศาสนาทั่วไปจะได้อ่านศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้
จัดพิมพ์เผยแพร่ เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาของสาธุชนสืบไป

(พระมหาρχมงคลดิลก)

ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย

กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑

สารบัญ

พระพุทธรเจ้าตรีสรู้พระธรรม	๑
พระพุทธรเจ้าตรีสรู้อริยสัง	๓
พระพุทธรเจ้าตรีสรู้พระโพธิญาณ	๓
พระพุทธรเจ้าตรีสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ	๔
พระสัพพัญญู	๔
อาการทรงสังสอน ๓ อย่าง	๘
ใจความปฐมเทศนา	๑๐
ความหมายของคำว่าอริยสัง	๑๗
อริยสังข้อที่ ๑	๑๙
ทุกข์ประจำ	๒๑
ทุกข์จร	๒๓
อริยสังข้อที่ ๒	๒๗
ตัณหา ๓	๓๑
ที่ตั้งของตัณหา	๓๓
อริยสังข้อที่ ๓	๓๕
สันโดษ ๓	๓๗
โลกียสุขเป็นทุกข์	๓๙
เรื่องนาปฎาจารา	๔๐

อริยสังข์ข้อที่ ๔	๔๓
เห็นชอบนั้นอย่างไร	๔๖
ทางช่วยให้เกิดความเห็นชอบ	๔๘
เรื่องกุมภไสสก	๔๙

พระพุทธรเจ้าตรีสรู้อะไร ?

พระพุทธรเจ้าตรีสรู้อะไร เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษา ได้มีหนังสือหลายเล่มเขียนแสดงเรื่องนี้ เฉพาะบางเล่มเช่นพุทธประวัติเล่ม ๑ ตอนพระพุทธรเจ้าตรีสรู้อ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ของรัชกาลที่ ๖ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เรื่องพระพุทธรศาสนา และพระรัตนตรัย ส่วนที่เป็นหนังสือสำนวนเก่า เช่น ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับหนึ่ง พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (ปสุสเทว สา) ฉบับหนึ่ง ส่วนพระสูตร (คือเรื่องพระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรม ที่พระอาจารย์ดั้งเดิมได้รื้อกรองไว้ อ้างว่าได้สดับฟังมาจากพระพุทธรเจ้าโดยตรง) เล่าถึงพระพุทธรเจ้าได้ตรีสรู้อเล่าเรื่องความตรัสรู้ของพระองค์เอง ได้มีหลายพระสูตร พระสูตรแรกที่สุดคือ อัมมจักกัปปวัตตนสูตร (พระสูตรแสดงเรื่องพระพุทธรเจ้าหมุนจักรคือพระธรรม (ล้อธรรม) ให้แล่นไป) พระสูตรนี้เป็นปฐมเทศนา คือเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธรเจ้า ที่ทรงแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ (พวกพระ ๕ รูป) ซึ่งจะถือเป็นหลักแสดงในกัณฑ์นี้

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” มีคำที่เป็นเหมือนคำตอบหลายคำ เช่น “พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม” “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อรียสัจ” “พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ” หรือคำเต็มว่า “ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ” คำเหล่านี้ถูกต้องทั้งนั้น แต่เป็นคำตอบที่กว้างอย่างไม่ผิด เหมือนอย่างถามว่ารู้อะไร ก็ตอบว่า รู้วิชา ยังมีปัญหาต่อไปอีกว่า วิชาอะไร และคำตอบนั้นก็ยังเป็นคำศัพท์อยู่ แปลไม่ออก ไม่รู้ความหมาย ก็ยังไม่รู้ผู้นั้นเอง ฉะนั้น จะอธิบายความหมายของคำศัพท์ในคำตอบสั้น ๆ นั้นก่อน เพราะเป็นคำที่จะต้องพบเสมอในหนังสือพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม

คำว่า ธรรม แปลตามศัพท์ว่า ทรงไว้ คือดำรงอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง คำนี้ใช้ในความหมายมากมาย เฉพาะในที่นี้ ท่านว่าหมายถึง สัจจะ คือความจริง เพราะความจริงที่เป็นความจริงมิใช่เป็นของเท็จของปลอม ย่อมทรงหรือดำรงความจริงอยู่เสมอ ความจริงที่แน่แท้จึงมีลักษณะของธรรม คือทรงหรือดำรงอยู่นั่นเอง และคำว่าสัจจะที่แปลว่าความจริง ก็แปลตามศัพท์ว่าสภาพที่มีอยู่เป็นอยู่ อันสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ได้ ก็ต้องเป็นสิ่งที่ทรงตัวหรือดำรงตัวอยู่ได้ เหมือนอย่างชีวิต ทรงชีวิตหรือมีชีวิตก็

หมายถึงยังเป็นอยู่ยังไม่ตายเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ธรรมจึงได้แก่ความจริง เรียกควบกันเป็นศัพท์ว่า สัจธรรม พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม คือตรัสรู้ความจริง

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ

คำว่า อริยะ ตรงกับคำว่า อารยะ แปลกันว่า ประเสริฐ อริยสัจ แปลว่า ความจริงอย่างประเสริฐ (คือจริงอย่างแน่แท้หรือแน่นอน) ความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นพระอริยะ (ผู้ประเสริฐ) ความจริงที่พระอริยะพึงรู้ ความจริงของพระพุทธเจ้าผู้อริยะข้อนี้เท่ากับเป็นข้ออธิบายของข้อก่อน คือข้อก่อนว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม คือความจริง ข้อนี้ชี้ลงไปชัดว่า ธรรมคือความจริง (สัจธรรม) ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นคืออริยสัจจะ ไม่ใช่สัจจะทั่ว ๆ ไปของปุถุชน (คนที่ยังหนา)

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ

คำว่า โพธิ แปลว่า ตรัสรู้ ญาณ แปลว่า หยั่งรู้ ทั้ง ๒ คำแปลว่ารู้ ด้วยกัน แต่โพธิมีความหมายสูงกว่า รวมกันว่า โพธิญาณ แปลว่า ญาณคือความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ เมื่อแปลเข้าก็คงซ้ำ ๆ กันว่า ตรัสรู้พระญาณคือความตรัสรู้ มีความหมายว่า รู้จนตรัสรู้ความจริงแจ่มแจ้ง

หมดทุกอย่าง สัจธรรมหรืออริยสัจแจ่มแจ้งอยู่ในความรู้อันเรียกว่าพระโพธิญาณของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ จึงมีความหมายง่าย ๆ ว่า ตรัสรู้ความรู้ในสัจธรรม

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

คำว่า อนุตตระ แปลว่า อย่างยิ่ง ไม่มียิ่งกว่า สัมมา แปลว่า โดยชอบ สัม แปลว่า เอง โภธิ ก็ตรัสรู้ ญาณ ก็หยั่งรู้ รวมกันว่า อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ญาณคือความตรัสรู้เองโดยชอบไม่มียิ่งกว่า เป็นคำขยายออกไปจากบทก่อนว่า พระโพธิญาณนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วด้วยพระองค์เอง ตรัสรู้แล้วโดยชอบ ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่าอีกแล้ว คือรู้ถึงที่สุดแล้ว ไม่มีใครจะรู้ยิ่งขึ้นไปกว่า ไม่มีอะไรจะฟังรู้ยิ่งขึ้นไปอีกแล้ว

พระสัมพัทธ์

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” ได้ยกคำที่พบกันอยู่เสมอมาแสดงเหมือนอย่างคำตอบอย่างสั้น ๆ ดังกล่าวมานั้น แต่ความรู้ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นอนุตตระ ไม่มีที่จะยิ่งไปกว่า ดังบทที่แสดงแล้ว จึงเป็นความรู้สิ่งทั้งหมด เรียกว่าสัมพัทธ์ญาณ (สัมพัทธ์ทั้งหมด ญาณ ความรู้ ญาณ ก็ความหยั่งรู้ รวมกันว่า ญาณคือความรู้สิ่งทั้งหมด) พระพุทธเจ้าจึงเป็นพระสัมพัทธ์ ผู้รู้สิ่ง

ทั้งหมด แต่มีใช้ว่าทรงรู้เท่าไรทรงแสดงทั้งหมด ทรงแสดงตาม
 ควรแก่ภูมิชั้นของผู้ฟังเท่านั้น เพราะทรงมุ่งสอนให้ผู้ฟังรู้เข้าใจ
 ถ่าสอนเกินภูมิไปก็ไม่สำเร็จประโยชน์ เหมือนอย่างมีภูมิรู้ขนาด
 ชั้นมัธยม ๓ ก็ทรงสอนขนาดที่นักเรียนชั้นนั้นจะเข้าใจได้ แต่
 เมื่อทรงสอนแก่คนที่ภูมิรู้ชั้นสูง ๆ ขึ้นไป ก็ทรงสอนสูงขึ้น
 ตามชั้น ข้อสำคัญที่เป็นพิเศษนั้น คือได้ทรงศึกษารู้จบทางคดี
 โลก เหมือนอย่างเป็นคฤหัสถ์บัณฑิตมาก่อนแล้ว และมาทรง
 ค้นคว้าจนรู้จบทางคดียุทธวิธี จึงทรงรู้โลกุทธวิธีแจ่มชัดหมด
 อาจสั่งสอนคนได้ทุกชั้น อาจโต้วาทะกับใคร ๆ ที่เลื่องลือว่า
 เป็นนักปราชญ์ได้ทั้งนั้น พระธรรมที่ทรงแสดงไว้จึงมีหลากหลาย
 ซึ่งพระสาวกได้ฟังจำกันไว้ต่อ ๆ มาจนถึงจดเป็นอักษร แล้ว
 พิมพ์เป็นหนังสือพระไตรปิฎกจำนวนหลายสิบเล่ม เหมือนอย่าง
 รวมหลักสูตรตั้งแต่ชั้นอนุบาล ชั้นประถม ชั้นมัธยม จนถึงชั้น
 อุดมไว้พร้อมเสร็จ

ฉะนั้น เมื่อศึกษาพระพุทธศาสนาไปโดยลำดับ ย่อมจะ
 เข้าใจได้ดี และจะยิ่งรู้ความจริงยิ่งขึ้นทุกที แต่ถ้าเริ่มศึกษา
 ผิดชั้น จะเข้าใจยากหรืออาจไม่เข้าใจ เหมือนอย่างยังไม่รู้เลข
 ชั้นประถม ไปจับเรียนเลขชั้นมัธยมสูง ๆ ทีเดียว จะเข้าใจได้
 อย่างไร และพระธรรมของพระพุทธเจ้าทุกข้อทุกบท มีเหตุผลที่
 ผู้ศึกษาอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ เพราะทรงแสดงส่องเข้ามา
 ที่ตัวของเราเองทุก ๆ คน มิได้ทรงแสดงไกลออกไป ๆ จน

มองไม่เห็น ฉะนั้น เมื่อมีใครมาถามพระองค์ถึงเรื่องที่ไกลออกไปเช่นนั้น เช่นเรื่องโลกมีที่ สุดหรือไม่มีที่ สุดเป็นต้น ก็ไม่ได้ตรัสตอบ เพราะตรัสตอบไปก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไร ผู้ถามเองก็มองไม่เห็น คนอื่นก็มองไม่เห็น ได้แต่เชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น ถึงจะเชื่อก็เป็นเรื่องอย่างหลับตาเชื่อ ไม่มีทางจะเกิดปัญญาให้เห็นได้เอง ทางที่ถูกควรจะไม่เชื่อมากกว่า

พระพุทธเจ้าทรงมุ่งให้คนเชื่อด้วยความรู้ จึงทรงแสดงเรื่องที่คนไม่อาจจะรู้จะเห็น ทรงแสดงแต่เรื่องที่คนอาจจะรู้จะเห็นได้ คือเรื่องสองเข้ามาที่ตัวของเราเองดังกล่าวแล้ว ใคร ๆ ที่มีจิตใจมีสติปัญญาอย่างสามัญ อาจรู้เข้าใจพระธรรมของพระองค์ได้ทั้งนั้น และไม่ต้องไปรู้ไกลออกไปที่ไหน รู้ที่ตัวของตัวเองนี้แหละอย่างมีเหตุผลตามเป็นจริง ทั้งสามารถจะปฏิบัติได้ทำได้ตามที่ทรงสั่งสอนด้วย เมื่อทำได้แล้วก็ได้รับผลดีจริง เช่นทรงสอนไม่ให้ทำความชั่ว ให้ทำความดี ให้ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด นี่ก็คือทรงสอนแก่ตัวของเราทุก ๆ คน เราทุก ๆ คนสามารถไม่ทำความชั่ว สามารถทำความดี สามารถชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาดไม่ใช่ไม่สามารถ แต่บางอย่างไม่สามารถจริง ๆ เช่น ถ้าจะมีใครสอนให้กลั้นลมหายใจเรื่อยไป สอนไม่ให้กิน สอนไม่ให้นอน เช่นนี้ไม่มีใครสามารถปฏิบัติตามได้แน่ ใครขึ้นปฏิบัติตามเป็นตายแน่ ส่วนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไม่เป็นเช่นนั้น ไม่มีใครต้องตายต้องเสียหาย

เพราะปฏิบัติตาม มีแต่จะดีขึ้น มีสุขมีเจริญขึ้นไปทุกที และยิ่งจะรู้จักความจริงที่ตัวเราเองของตัวเราเองมากขึ้นทุกที เพราะดีชั่วของตัวเอง ใครเล่าจะทำให้ได้ ตัวของเราเองนั่นแหละ ทำให้แก่ตัวเราเอง และตัวเราเองเป็นอย่างไรเราก็รู้ ถึงจะปกปิดคนอื่นได้ ก็ปกปิดตัวเราเองไม่ได้ ปกปิดพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ เพราะเข้าอยู่ในพระธรรมของพระพุทธเจ้า ที่ทรงสั่งสอนไว้ทั้งนั้น

แต่พระพุทธเจ้าทรงมีพระกรุณายิ่งใหญ่ ใครทำอะไรไม่ดี น้อยหรือมากอย่างไร ใครเสียใจว่าไม่มีใครคบใครรัก ใครคิดว่าถูกใคร ๆ พวกกันเกลียดหรือรังเกียจ หรือเกิดเกลียดตน รังเกียจตนขึ้นเอง ใครมีทุกข์ร้อนน้อยหรือมากต่าง ๆ ขอให้รู้สึกสำนึกตน รับผิดชอบต่อความจริงของตน และระลึกถึงพระพุทธเจ้าเกิดพระพุทธเจ้าไม่ทรงเกลียดรังเกียจใคร ไม่ทรงสาปแช่งใคร มีแต่พระกรุณาเปี่ยมอยู่เสมอ และได้ประทานทางออกให้แก่ทุก ๆ คนไว้แล้ว คือละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เดิมทำมาไม่ดีก็ตั้งต้นใหม่ตามทางออกนั้น พระพุทธเจ้าไม่ทรงทิ้งผู้ที่ตั้งต้นทำความดี ขอให้ตั้งต้นเถิด ขอให้ตั้งใจฟังพระพุทธเจ้าเป็นกำลังใจเถิด พระพุทธเจ้าไม่ทรงทอดทิ้งผู้ที่ตั้งใจฟังพระองค์จริง ๆ เลย และผู้ที่ดำเนินชีวิตไปในทางแห่งพระธรรมที่ทรงสั่งสอนตามภูมิชั้นของตน ก็ไม่มีพลาดผิดไปจากผลดีต่าง ๆ เลย

อาการทรงสังสอน ๓ อย่าง

ตามที่กล่าวเป็นย่อออกมานี้ เพื่อจะชี้เห็นชัดในหลักเกณฑ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสังสอน ซึ่งสรุปลงอย่างย่อสำหรับเป็นข้อกำหนด ๓ ประการ

(๑) ทรงสังสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

(๒) ทรงสังสอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้

(๓) ทรงสังสอนธรรมที่ปฏิบัติได้ผลสมจริง เรียกว่ามีปาฏิหาริย์ คือเป็นจริง ทั้งเหตุผลอย่างเห็น ๆ ตลอดหมด เป็นอัศจรรย์ที่ผู้ปฏิบัติยอมได้ประโยชน์โดยสมควรแก่ความปฏิบัติจริง ฉะนั้น พระธรรมที่ทรงแสดงสังสอนจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งเสี้ยวหนึ่งแห่งความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้เช่นนั้น ดังที่พระอาจารย์เล่าไว้ว่า

สมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในป่าไม้สีเขียว ใกล้กรุงโกสัมพี ได้ทรงกำใบไม้สีเขียวที่หล่นเรียวยาวอยู่เพียงเล็กน้อย ด้วยพระหัตถ์ ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้สีเขียวที่ทรงกำไว้กับใบไม้สีเขียวทั้งหมด ส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบไม้สีเขียวในป่าสีเขียวทั้งหมดมากกว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งที่ทรงรู้อย่างแล้วมิได้บอกแสดงก็มากกว่า ฉะนั้น

เพราะเหตุอะไรจึงไม่ทรงบอกแสดง เพราะเหตุว่าไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นข้อปฏิบัติดีชอบ ฉะนั้น จึงไม่ตรัสบอก ส่วนที่ตรัสบอกนั้นคืออริยสัจ ๔ เพราะประกอบด้วยประโยชน์ ตามพระพุทธรดำรัสที่เล่ามานี้ จึงแสดงว่านอกจากที่ทรงบอกแสดงไว้แล้ว ยังมีเรื่องที่ทรงรู้แล้วมิได้บอกอีกมากมาย แต่ก็เป็นที่พึงยินดีว่า สิ่งที่มีประโยชน์อันเป็นข้อควรรู้ควรเห็นตามหลักเกณฑ์ที่กล่าวแล้ว ได้ทรงแสดงไว้แล้วทั้งหมด ไม่มีข้ออะไรที่ทรงซ่อนเร้นไว้ สมดังที่ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า พระองค์ไม่ทรงมีกำมือของอาจารย์ คือซ่อนเร้นศิลปวิทยาไม่บอกแก่ศิษย์ ข้อที่ควรรู้ควรเห็นอันเป็นประโยชน์ได้ทรงบอกแสดงแล้วทั้งหมด

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” อาจตอบได้ด้วยคำตอบกว้าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งเมื่อจะตอบอย่างกว้างขวางที่สุด ก็ตอบว่า ตรัสรู้อะไรทั้งหมด เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เมื่อตอบในฐานะเป็นผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา ก็พึงตอบได้ตามพระพุทธศาสนา คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งท่านก็ได้กล่าวแล้วว่า เป็นเพียงเลี้ยวหนึ่งชนิดหนึ่งของความตรัสรู้เท่านั้น แม้ในพระพุทธศาสนาก็มีพระสูตรต่าง ๆ แสดงเรื่องนี้ไว้มากหลายเหมือนกัน จะเลือกมาแสดงเป็นหลักแต่เพียงพระสูตรเดียว ซึ่งเป็นเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ตรัสแสดงถึงพระองค์เองว่า พระองค์ได้ตรัสรู้อะไรจึงพอพระทัยว่าตรัสรู้แล้ว ในลำดับต่อไป

อรหันต์ สมมาสัมพุทธโธ
 พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า
 อุตตมัม ฐมมชฺชคคา
 ได้ทรงบรรลุนิพพานอันสูงสุดแล้ว
 มหาสงฆ์ ปโปเธสิ
 ทรงยังสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตามแล้ว
 อิจฺเจตํ รัตนตตยํ
 นี่คือพระรัตนตรัย ดังนี้

ใจความปฐมเทศนา

ณ วันจันทร์เพ็ญแห่งเดือนอาสาฬหะ ซึ่งโดยปกติตรงกับวันเพ็ญเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเทศนาครั้งแรกโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ สวนลี้ียงกวางกรุงพาราณสี พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศความตรัสรู้ของพระองค์ พร้อมทั้งทางแห่งความตรัสรู้ พระพุทธองค์ได้ทรงประกาศว่าได้ทรงตรัสรู้จตุราริยสัง (จตุร+อริยสัง แปลว่า อริยสัง ๔) พระปฐมเทศนานี้นับถือทั่วไปว่าเป็นเทศนาที่แสดงหลักสำคัญ เป็นการเริ่มต้นพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาควรทราบ ฉะนั้น จะย่อความของปฐมเทศนาเพื่อเป็นที่กำหนดง่าย ดังต่อไปนี้

ตอนที่ ๑ พระพุทธเจ้าทรงแสดงหนทาง ๒ ทาง ที่
นักบวชผู้มุ่งความตรัสรู้ไม่ควรดำเนิน คือ

(๑) ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่น ใน
ทางกาม

(๒) ความประกอบการทรมานตน ให้ลำบากเดือดร้อน
(เช่น วิธีทรมานตนของพวกโยคีต่าง ๆ)

หนทางทั้งสองนี้เรียกว่าหนทางสุดโต่ง ๒ ข้าง ครั้นแล้ว
พระพุทธเจ้าทรงแสดงหนทางที่ควรดำเนินเพื่อความตรัสรู้ คือ

- (๑) **สัมมาทิฐิ** ความเห็นชอบ
- (๒) **สัมมาสังกัปปะ** ความดำริชอบ
- (๓) **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ
- (๔) **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ
- (๕) **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ
- (๖) **สัมมาวายามะ** เพียรพยายามชอบ
- (๗) **สัมมาสติ** ความระลึกชอบ
- (๘) **สัมมาสมาธิ** ความตั้งใจชอบ

หนทางนี้เรียกว่าเป็นทางกลาง เรียกเป็นศัพท์ว่า **มัชฌิมา-
ปฏิบัติ** แปลว่าข้อปฏิบัติหรือทางปฏิบัติ หรือทางดำเนินสาย
กลาง มีข้อที่ควรข้อมความเข้าใจไว้ก่อน คือหนทางนี้ เรียกว่า
สายกลาง หมายความว่าอยู่ในระหว่างหนทางทั้งสองดังกล่าว
แล้ว คือเมื่อรวมกันเข้าทั้งหมดก็เหมือนเป็นทาง ๓ สาย

หนทางทั้งสองดังกล่าวแล้วอยู่สุดโต่ง ๒ ข้าง ส่วนทางนี้อยู่ตรงกลาง ขาดตอนกันไม่เกี่ยวกับกับทางทั้งสองนั้น ไม่มีทางชอยหรือทางเล็กอะไรที่สัมพันธ์กันได้เลย มิใช่เป็นทางกลางชนิดที่จะสัมพันธ์กับทางโน้นก็ได้ทางนี้ก็ได้อย่างทางการเมือง เพราะทางในทางธรรม เมื่อเป็นทางนั้นแยกกันคนละทางทีเดียว และคำว่าหนทางสุดโต่งทั้งสองข้างก็ดี คำว่าทางสายกลางก็ดี ต้องมีความหมายดังที่กล่าวแล้ว มิใช่เอาชื่อไปอ้างว่าทางสายกลางแล้วตั้งข้ออธิบายเอาเอง ถ้าอย่างนั้นก็ไม่ใช่ทางสายกลางของพระพุทธเจ้า หรือทางสายกลางในพระพุทธศาสนา แต่เป็นทางสายนอกพระพุทธศาสนา ทางสายกลางของพระพุทธเจ้า ต้องมีองค์ประกอบ ๘ ประการดังกล่าวแล้ว อีกอย่างหนึ่งทางสายกลางของพระพุทธเจ้าเป็นทางอันเดียวมิใช่ ๘ ทาง มีแต่องค์ประกอบกันอยู่ ๘ ประการเท่านั้น เหมือนอย่างถนนราชดำเนิน ซึ่งเป็นถนนสายหนึ่ง สร้างขึ้นด้วยสิ่งต่าง ๆ เช่น เหล็ก กรวด ปูน หินทราย มาเป็นถนนคอนกรีต และประดับด้วยสิ่งต่าง ๆ เช่น เสาโคมไฟฟ้า ต้นไม้ เป็นต้น ถ้าจำแนกออกไปก็มากมายหลายอย่าง แต่รวมเป็นถนนสายเดียว

อนึ่ง เมื่อเทียบกับถนนหนทางเช่นนี้ ก็อาจจะนำองค์ประกอบทั้ง ๘ นั้นไปเทียบความยาวของถนน ว่าเหมือนถนนยาว ๓ กม. สัมมาทิฏฐิ เป็น กม. ที่ ๑ จนถึงสัมมาสมาธิ เป็น กม. ที่ ๘ ถ้าเทียบเช่นนี้ก็ไมตรงกับความหมาย เพราะองค์

เหล่านี้ต้องประกอบรวมกันอยู่ตั้งแต่ต้น เหมือนอย่างเหล็ก ปูน กวด ทราย ก็ต้องรวมเป็นคอนกรีตตั้งแต่ต้น ไม่ใช่ กม. ที่ ๑ เป็นเหล็กโครงใน กม.ที่ ๒ เป็นทราย กม. ที่ ๓ เป็นกวด กม.ที่ ๔ เป็นปูน กม. ที่ ๕ เป็นน้ำ เป็นต้น ทุกสิ่งต้องรวมกันหล่อเป็นคอนกรีตตั้งแต่ต้นทีเดียว ทางสายกลางก็เหมือนเช่นนั้น ต้องประกอบด้วยองค์ทั้ง ๘ รวมกันเป็นทางเดียวและเป็นอันเดียวกันทุกระยะ

อันสิ่งต่าง ๆ โดยมาก เรียกว่าเป็นสิ่งอันหนึ่ง ๆ แต่ประกอบด้วยเครื่องประกอบหลายอย่าง เช่นคน ๆ หนึ่งก็มีร่างกายประกอบด้วยอวัยวะภายนอกภายในเป็นอันมาก รถคันหนึ่ง ๆ ก็มีเครื่องประกอบมาก แต่ก็เรียกเป็นคน ๆ เดียว เป็นรถคันเดียว เมื่อคนจะเดินไปไหน รถจะวิ่งไปไหน ร่างกายของคนทุกส่วนก็ต้องไปพร้อมกัน รถก็ต้องไปทั้งคัน ทางสายกลางก็เช่นเดียวกัน องค์ประกอบทั้ง ๘ อย่างนั้น ต้องรวมกันไป ถ้าแยกกันก็เป็นทางแตก ให้เกิดความตรัสรู้ไม่ได้ เหมือนอย่างรถที่แยกเครื่องประกอบออก เช่นถอดล้อถอดเครื่องออก ก็วิ่งไปไม่ได้

ตอนที่ ๒ พระพุทธเจ้าทรงประกาศอริยสัจ ๔ ซึ่งพระองค์ได้ตรัสรู้แล้วในเมื่อทรงเวียนทางสุดโต่งทั้งสอง ทรงดำเนินไปในทางสายกลางนั้น คือ

- (๑) ทุกข์
 (๒) ทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์
 (๓) ทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์
 (๔) มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือทางมีองค์ ๘
 ได้แก่ทางสายกลางดังกล่าวแล้ว อริยสัจทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้า
 ได้ตรัสอธิบายไว้ในพระปฐมเทศนานั้นด้วย แต่ในที่นี้จะงดไว้
 ก่อน

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ตรัสลักษณะของความตรัสรู้
 ของพระองค์ดังต่อไปนี้

(๑) รู้ในความจริง โดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ ตามเป็น
 จริงอย่างชัดเจนไม่คลุมเครือว่า นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นเหตุให้เกิด
 ทุกข์ นี่เป็นความดับทุกข์ นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์
 เรียกเป็นศัพท์ว่า **สัจจญาณ** แปลว่า รู้ในความจริง

(๒) รู้ในกิจ คือหน้าที่ซึ่งควรกระทำโดยตลอดในอริยสัจ
 ทั้ง ๔ นั้น คือควรทำอย่างไรกับทุกข์ ควรทำอย่างไรกับเหตุให้
 เกิดทุกข์ ควรทำอย่างไรกับความดับทุกข์ ควรทำอย่างไรกับ
 ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้ตรัสแสดงไว้ว่าหน้าที่ซึ่งควร
 ทำกับทุกข์ก็คือการกำหนดให้รู้จัก กับเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือการ
 ละเสีย กับความดับทุกข์ก็คือการทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งขึ้น กับ
 ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็คืออบรมให้มีขึ้นโดยบริบูรณ์ รู้

ดังนี้เรียกว่า รู้กิจคือหน้าที่ เรียกเป็นศัพท์ว่า **กิจจญาณ** แปลว่า รู้ในกิจ

(๓) รู้ในความทำกิจสำเร็จ โดยตลอดในอริยสังขทั้ง ๔ คือเมื่อรู้หน้าที่แล้ว ก็ปฏิบัติในหน้าที่นั้นจนสำเร็จโดยตลอดในอริยสังขทั้ง ๔ คือกำหนดรู้ทุกข์แล้ว ละเหตุให้เกิดทุกข์แล้ว ทำความดับทุกข์ให้ปราศจากแฉมแฉงแล้ว อบรมทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์บริบูรณ์แล้ว ครั้นทำหน้าที่สำเร็จแล้วก็รู้ว่าได้ทำแล้ว เสร็จกิจที่จะทำต่อไป เรียกเป็นศัพท์ว่า **กตญาณ** แปลว่า รู้ในความทำกิจสำเร็จ

พระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระญาณหยั่งรู้ในอริยสังขทั้ง ๔ แต่ละข้อ ด้วยพระญาณทั้ง ๓ นั้นโดยตลอดครบทุกข้อ ในอริยสังขข้อหนึ่ง ๆ จึงต้องรู้ ๓ อย่าง คือรู้ในความจริง รู้ในกิจคือหน้าที่ รู้ในความทำกิจสำเร็จ เรียกว่ารู้ ๓ รอบ รวมอาการที่รู้ในอริยสังขทั้ง ๔ ทั้งหมดจึงเป็น ๑๒ ($3 \times 4 = 12$)

ความรู้ ๓ รอบ รวมอาการ ๑๒ เรียกทางเทศนาโวหาร (ถ้อยคำสำนวนเทศน์) ว่า “พระญาณมีปริวัฏ (วนรอบ) ๓ มีอาการ ๑๒” ของพระพุทธเจ้า ได้เกิดผุดขึ้นในอริยสังขทั้ง ๔ โดยที่ไม่ได้เคยทรงสดับตรับฟังมาก่อน ดังที่ได้ตรัสไว้ว่า **จกขุ อุทปาติ** จักขุเกิดผุดขึ้น **ฌาณ อุทปาติ** ฌาณเกิดผุดขึ้น **ปญญา อุทปาติ** ปญญาเกิดผุดขึ้น **วิชชา อุทปาติ** วิชชาเกิดผุดขึ้น **อาโลโก อุทปาติ** ความสว่างเกิดผุดขึ้น ในธรรมทั้งหลาย

ที่พระองค์มิได้เคยทรงสดับมาแต่ก่อนว่านี่เป็นทุกข์ ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ควรละ เหตุให้เกิดทุกข์ละได้แล้ว นี่เป็นความดับทุกข์ ความดับทุกข์ควรทำให้ปรากฏแจ่มแจ้ง ความดับทุกข์ได้ทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ควรอบรมให้มี ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้อบรมให้มีแล้ว และในตอนท้ายได้ตรัสว่า เมื่อพระญาณดังกล่าวยังไม่บริสุทธิ์ พระองค์ก็ไม่พอพระเหตุที่ยว่าได้ตรัสรู้ ต่อเมื่อพระญาณดังกล่าวบริสุทธิ์ จึงพอพระเหตุที่ยว่าได้ตรัสรู้แล้ว ผู้ที่เรียนรู้เรื่องอริยสัจจำได้ เรียกว่ารู้จำมิใช่รู้จริง ต่อเมื่อเกิดญาณในอริยสัจดังกล่าว จึงชื่อว่ารู้จริง

โดยมากคงเคยได้ยินว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เองไม่มีครูอาจารย์ แต่ก็อาจไม่ทราบจะอธิบายว่าตรัสรู้เองได้อย่างไร หรืออาจสงสัยว่า ในเบื้องต้นก็ได้ศึกษาเป็นอย่างดีมาก่อน จนเมื่อทรงออกผนวชแล้ว ที่แรกก็ได้ทรงศึกษาในสำนักของ ๒ ดาบส ซึ่งน่าจะทรงมีครูอาจารย์เหมือนกัน การแสดงลักษณะของความตรัสรู้ในพระปฐมเทศานี้เป็นการอธิบาย และเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าว คือที่เรียกว่าตรัสรู้เอง เพราะได้ทรงพบทางสายกลางนั่นเอง ได้ทรงดำเนินไปจนความรู้ในอริยสัจดังกล่าวแล้วได้เกิดผุดขึ้นแก่พระองค์เอง โดยที่มิได้ทรงเคยสดับตรับฟังมาก่อน อย่างที่เรียกว่าต้นคิด จึงได้พระนามว่า พระสัมมา-

สัมพุทธะ แปลว่าพระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เรียกสั้น ๆ ว่า พระพุทธเจ้า วิชาที่เคยทรงเรียนนามีวิชาทางสายกลาง มีใช้ วิชาอริยสัง และลักษณะความรู้ก็ไม่เหมือนกัน ยังไม่เรียกว่า “ตรัสรู้” (ตรัส แปลว่า แจ่ม สว่าง รวมกับรู้ ก็คือรู้แจ่ม รู้สว่าง) เทียบอย่างในปัจจุบัน คนที่ค้นพบวิชาอะไรขึ้นก่อน เช่นค้นพบ วิชาไฟฟ้า ประดิษฐ์เครื่องกำเนิดไฟฟ้าขึ้นใช้ได้ เรียกเป็นต้นคิด อาจกล่าวเพื่อเข้าใจได้ง่าย ๆ ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นต้นคิด วิชาทางสายกลาง วิชาอริยสัง ทรงรอบรู้ในความจริง ในกิจ ใน ความทำกิจสำเร็จ ในอริยสังทุกข้อโดยครบถ้วนบริสุทธิบริบูรณ์ วิชาและความรู้นี้เกิดขึ้นเองแก่พระพุทธเจ้า ไม่มีใครเป็นครู อาจารย์ มีเป็นพิเศษเฉพาะในพระพุทธศาสนาแล

สุโข พุทธานมูปาโท

ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรูปทั้งหลายให้เกิดสุข

ความหมายของคำว่าอริยสัง

หลักธรรม สำคัญในพระพุทธศาสนา คือหลักอริยสังซึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ เป็นหลักที่สรุปรวมพระพุทธศาสนาทั้งหมด เมื่อเข้าใจหลักอริยสังดีแล้ว ก็เข้าใจหลักธรรมอื่น ๆ ได้โดยง่าย ในปลายปีการศึกษาที่แล้วได้แสดงเรื่องพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ตาม ความในพระสูตรที่ชื่อว่าธรรมจักร แต่ได้เว้นการอธิบายอริยสัง

๔ เพราะกำหนดไว้ว่าจะแยกไปอธิบายกัณฑ์ละ ๑ ข้อ ฉะนั้น จะได้แสดงอริยสังข์ข้อที่ ๔ เป็นกัณฑ์เริ่มในต้นปีการศึกษาใหม่นี้ ในเบื้องต้นจะได้ให้คำแปลและนิยามศัพท์ เป็นการทบทวน ความจำก่อน

อริยสังข์ ประกอบขึ้นด้วยคำ ๒ คำ คือ **อริยะ** กับ **สังข์** คำว่า **อริยะ** แปลกันว่า **ประเสริฐ เจริญ** ถ้าเป็นคุณบทของบุคคล แปลว่า ผู้ประเสริฐเจริญ ทางพระพุทธานุศาสนนาแบ่งบุคคลเป็น ๒ จำพวก คือ **อริยบุคคล ๑ ปุถุชน ๑** อริยบุคคล หมายถึง บุคคลผู้ละกิเลสได้ตั้งแต่บางส่วนจนถึงทั้งหมด มี ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี (๓ จำพวกนี้ อาจเป็นคฤหัสถ์ก็ได้) พระอรหันต์ รวมเรียกว่าพระสงฆ์ ซึ่งเป็น สรรณะที่ ๓ ส่วนปุถุชนแปลว่าคนกิเลสหนา หมายความว่า ยังละกิเลสอะไรไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งแปลว่าคนหนาแน่น ความหมายดังกล่าวนี้หมายความว่ามีความมากมาย เพราะมีจำนวนมากมากกว่าอริยบุคคล คำว่า **อริยะ** ตรงกับคำสันสกฤตว่า **อารยะ** เป็นคำเก่าแก่ตามประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ แสดงว่า ชาวอารยันได้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศอินเดีย ครอบครอง ชาวพื้นเมืองเดิมที่เรียกว่า ทัสยู หรือทาส ซึ่งด้อยความเจริญ กว่า พระพุทธเจ้าได้ประสูติในราชตระกูลคากยวงศ์ ซึ่งเป็นชาว อารยันเผ่าหนึ่ง เมื่อทรงประกาศศาสนาได้ทรงใช้คำนี้เรียกบุคคล ผู้บรรลุนิพพานในพระพุทธานุศาสนาดังกล่าว แม้พระองค์เองก็เรียก

ว่าพระอริยะด้วย

สังขะ แปลว่า จริง รวมกันเข้าเป็นอริยสังขะ แปลว่าความ
จริงที่พระอริยะตรัสรู้ ความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นอริยะ หรือ
แปลว่าความจริงที่เป็นอริยะ คือแน่นอนโดยส่วนเดียว อริยสังข
มี ๔ ข้อ ดังที่ทราบกันอยู่โดยมาก คือ **ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค**
จะแสดงข้อที่ ๑ ต่อไป

อริยสังขข้อที่ ๑

ทุกขสังข ความจริงคือทุกข์ข้อที่ ๑ คำว่าทุกข์ แปลว่าสิ่ง
ที่ดำรงคงทนอยู่ได้ยาก แต่มีความหมายเป็นปฏิเสธว่าดำรงทน
อยู่ไม่ได้ทีเดียว คือต้องเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย คำว่าทุกข์ ตาม
ความหมายสามัญหมายถึงความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ตรง
กันข้ามกับความสุข ฉะนั้น เมื่อพูดว่าทุกข์จึงมักเข้าใจตามความ
หมายสามัญดังกล่าว บางทีกล่าวหาว่าพระพุทธศาสนาสอนให้
มองโลกในแง่ร้าย แต่แท้ที่จริงเมื่อแสดงธรรมสามัญก็แสดง
ทั้งสุขทั้งทุกข์ตามที่เข้าใจกันในโลก แต่เมื่อแสดงธรรมอย่าง
ละเอียด ก็ต้องใช้ปัญญาอย่างละเอียด เหมือนอย่างเมื่อมองดู
กันด้วยตาโดยปกติ ก็จะมองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างปกติธรรมดา
ศิลปวัตถุต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องตกแต่งร่างกาย บ้านเรือน ก็
สำหรับดูกันด้วยตาธรรมดา แต่ถ้าใครมีตาเป็นเอ็กซเรย์ หรือ

เป็นกล้องจุลทรรศน์ ก็จะต้องมองเห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นอีกอย่างหนึ่ง เช่นแทนที่จะมองเห็นคนเดินไปเดินมา จะต้องเห็นเป็นโครงกระดูกเดินได้เต็มถนนหนทางไปหมด หรือจุลินทรีย์ต่าง ๆ เต็มไปหมดในที่ทุกแห่ง หรือในขณะที่ไม่ได้ยินเสียงอะไรด้วยหูธรรมดา เหมือนอย่างนั่งอยู่ในที่เงียบ ๆ คนเดียว แต่ถ้ามีหูรับคลื่นเสียงได้อย่างเครื่องรับวิทยุ ก็คงจะได้ยินเสียงต่าง ๆ ทั่วโลก หนวุกหูไปหมดวันยังค่ำ สิ่งที่เห็นที่ได้ยิน แม้ทางประสาทตาหูเพียงเท่านี้ ก็ยังมีหยาบและละเอียดกว่ากันหลายชั้น สัจจะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงก็เช่นเดียวกัน สำหรับที่เป็นชั้นสามัญทั่วไปก็เหมือนอย่างรูปต่าง ๆ ที่เห็นด้วยตาสามัญ ส่วนที่เป็นชั้นอริยสัง ก็เหมือนอย่างที่จะต้องเห็นได้ด้วยเอ็กซเรย์ หรือกล้องจุลทรรศน์ คือจะต้องมองดูในความหมายอีกอย่างหนึ่ง ทั้งความหมายสามัญไว้ก่อนทั้งหมด ดังคำว่าทุกข์ ก็ต้องวางความเข้าใจอย่างสามัญไว้ก่อน มาทำความเข้าใจใหม่ ว่าคือทุกข์ ๆ สิ่งที่ไม่คงทน ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แต่ในทุกขสังขนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอธิบายไว้ให้เห็นอย่างง่าย ๆ เป็นหมวด ๆ ดังนี้

๑. ทรงแสดงว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์

๒. ทรงแสดงว่า ความแห้งใจ (โสกะ) ความคร่ำครวญ (ปริเทวะ) ความทุกข์กาย (เจ็บป่วย) ความโทมนัส ความคับแค้น

ใจ เป็นทุกข์แต่ละอย่าง

๓. ทรงแสดงว่า ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ล้วนเป็นทุกข์

๔. ทรงแสดงว่า ความปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์

๕. ทรงแสดงทุกข์ทั้งหมดสรุปลงว่า ชันธ (กอง) ที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ คือรูป (รูปร่าง) เวทนา (ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือกลาง ๆ) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (ความคิดแต่งเป็นเรื่องราวต่าง ๆ) วิญญาณ (ความรู้สึกเห็นรูป ได้ยินเสียง เป็นต้น) ทั้ง ๕ นี้รวมเรียก นามรูป

ต่อไปนี้จะได้อธิบายด้วยวิธีต่างให้เป็นเรื่องราวว่า มารดา เป็นผู้อธิบายแก่บุตรธิดา ซึ่งมีชื่อว่าเด็กชาย **สัจจา** และเด็กหญิง **สัจจา**

ทุกข์ประจำ

ชาติ ความเกิด บิดานำเด็กทั้งสองไปเยี่ยมมารดา ซึ่งไปคลอดบุตรอยู่ที่โรงพยาบาล เด็กทั้งสองเห็นน้องใหม่ก็รู้สึกตื่นเต้น คล้ายเป็นแขกแปลกหน้า แต่ก็เกิดความรักเอ็นดูพร้อมทั้งระแวงเล็กน้อย บิดาได้พูดชี้แจงว่าน้องเกิดมาใหม่ ที่แรกหนูทั้งสองก็เกิดมาใหม่ เป็นคนแปลกหน้าของพ่อแม่เหมือนกัน แต่พ่อแม่ก็รักเท่า ๆ กัน และจะรักน้องที่เกิดใหม่ด้วยเท่า ๆ

กันทั้งสามคน จะไม่ลดใ้ให้น้อยลงแม้สักหน่อยหนึ่งเลย

ชรา ความแก่ บิดาได้นำเด็กทั้งสองไปเยี่ยมสถานสงเคราะห์คนชราที่บางแค เด็กทั้งสองก็ถามว่า คนแก่เหล่านี้มาจากไหน บิดาก็ชี้แจงว่า ก็มาจากคนเกิดนั้นแหละ เหมือนอย่างหนูทั้งสองไปเยี่ยมห้องที่เกิดใหม่ที่โรงพยาบาล ทุก ๆ คนที่แรกก็เกิดขึ้นอย่างนั้นก่อน แล้วก็เติบโตกันเรื่อย ๆ มา เป็นเด็กเล็ก เด็กใหญ่ เป็นหนุ่ม เป็นสาว เป็นผู้ใหญ่เต็มที ตั้งแต่เกิดมาจนถึงตอนนี้เรียกกันว่า วัยเจริญ แต่ท่านเรียกว่าแก่เหมือนกัน คือเรียกว่าแก่ขึ้น มีลักษณะอย่างเดียวกับที่เรียกว่าผลไม้แก่ ต่อจากนี้ก็เป็นแก่ลง อย่างที่เรียกว่าแก่กันโดยทั่วไป

มรณะ ความตาย วันหนึ่งบิดาพาเด็กทั้งสองไปเฝ้าศพญาติที่วัดมกุฏกษัตริยาราม เดินผ่านสุสานที่เก็บศพซึ่งสร้างเป็นกุฏิเล็ก ๆ เรียงกันแถวยาวเหยียด เด็กก็ถามขึ้นว่าอะไรอยู่ในนั้น บิดาก็ตอบว่า ศพคือคนที่ตายไปแล้วสิ้นลมหายใจ ร่างกายก็กลายเป็นศพต้องนำมาเก็บมาเผา เด็กก็ถามว่า ทำไมจึงต้องตาย บิดาตอบว่า ก็เพราะเกิดมานะซึ่งจึงต้องตาย เด็กถามว่าเกิดมาแล้วไม่ตายไม่ได้หรือ ไม่อยากตายเลย บิดาตอบว่า ไม่ได้ เมื่อไม่อยากตายก็อย่าเกิดมา เด็กพูดขึ้นว่า ก็เกิดมาแล้ว บิดากล่าวว่า จงตั้งใจเรียนให้เก่ง และเรียนให้รู้หรือรักษัจฉะของพระพุทธเจ้าด้วย เวลานี้เลิกพูดเรื่องตายกันเสียที เพราะจะทำให้หมดเรื่องพูดถึงเรื่องชีวิตกันต่อไปก่อนดีกว่า

ทุกข์จร

ความเศร้าโศก ฯลฯ วันหนึ่งบิดามารดาพาเด็กทั้งสองไปดูภาพยนตร์ เมื่อกลับมาแล้ว เด็กชายสังข์จะถามว่า ทำไมจึงต้องมีผู้ร้ายมีคนโกงมาคอยก่อเรื่องขัดขวาง ทำให้ต้องต่อสู้จนรู้สึกตื่นเต้นหวาดเสียว บางตอนก็เป็นเรื่องพลัดพรากผิดหวัง ทำให้ใจเศร้าไม่สนุก บางตอนก็จี๊ดเปอร่าคาญ บิดาตอบว่า เรื่องของภาพยนตร์โดยทั่ว ๆ ไปก็คล้ายเรื่องของชีวิตในโลก ซึ่งมีทั้งคนดีคนชั่ว มีทั้งสุขและทุกข์ มีทั้งผิดหวังและสมหวัง แต่คนดีในเรื่องก็มักจะต้องต่อสู้อย่างมากมาย จึงจะสมหวังในที่สุดทุก ๆ คนที่ดำเนินชีวิตอยู่ในโลก จึงจำต้องมีกำลังกายกำลังใจเข้มแข็งอดทน เพื่อผจญอุปสรรคอันตรายต่าง ๆ เมื่อยังเป็นเด็กซึ่งมีพ่อแม่อุปถัมภ์อยู่ ก็ยังไม่รู้สึกว่าจะต้องผจญกับอะไรนัก ถึงอย่างนั้นก็ต้องรักษาร่างกายให้มีสุขภาพอนามัย เพื่อต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ได้ เด็กที่มีความประพฤติเสียหายก็เพราะมีกำลังใจที่จะเหนียวรั้งไม่เพียงพอ เด็กชายสังข์จะถามขึ้นอีกว่า ชีวิตจริง ๆ ก็คล้ายกับเรื่องในภาพยนตร์นั้นหรือ บิดาตอบว่าเรื่องในภาพยนตร์เป็นชีวิตเล่น ไม่ใช่ชีวิตจริง คนแสดงรับจ้างมาแสดงไปตามเรื่องที่แต่งขึ้นด้วย มุ่งจะจูงใจคนให้มาดูกันมาก ๆ คือมุ่งผลทางการค้า ไม่ค่อยจะได้คำนึงถึงทางศีลธรรม ส่วนเรื่องที่เกิดขึ้นแก่ชีวิตเป็นเรื่องจริง ไม่ใช่เป็นเรื่องเล่นเกิดขึ้นตามเหตุการณ์ต่าง ๆ เหมือนอย่างในทุก ๆ คนบางครั้ง

ก็หน้าตาชื่นบาน บางคราวก็นั่งหน้าเศร้า เด็กหญิงสังจาพูดขึ้น บ้างว่า เห็นเพื่อน ๆ ที่ ร.ร. บางคนดูเศร้าโศกร้องไห้ บางคน ลาป่วย บางคนบ่นเสียใจหรือคับใจ เห็นจะต้องมีเรื่องอะไร บิดากล่าวว่า ก็ต้องมีเรื่องสิ เรื่องของแต่ละคนแต่ละครอบครัว คงมีมากมาย แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุปลงว่า ความทุกข์ของ จิตใจทุกอย่างมีเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ

๑. ประสบกับสิ่งที่ไม่รักไม่ชอบใจ

๒. พลาดพรากจากสิ่งที่รักที่ชอบใจ

ทั้ง ๒ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเป็นข้อเดียว คือ **ปรารถนาไม่สมหวัง** บิดากล่าวต่อไปอีกว่า นี่แหละเมื่อเกิดมา ในโลก มีชีวิตร่างกายเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาแล้ว ก็ต้องเผชิญโลก ที่มีความทุกข์ยากต่าง ๆ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสรุปในที่สุดอีก โดยย่อว่า ทุกข์ก็คือขันธที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ พุด่าง ๆ ว่าความ ทุกข์ทั้งปวงรวมอยู่ที่ชีวิตร่างกายตัวตนเราเอง

มารดาของเด็กทั้งสองได้กล่าวขึ้นบ้างว่า ความทุกข์ต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกไว้เป็นความจริงและเข้าใจได้ง่าย แต่อยากจะสรุปให้ฟังอีกอย่างหนึ่งว่า สรุปลงเป็น ๒ หมวด คือ

๑. ความทุกข์ที่มีขึ้นเองตามธรรมดาของร่างกาย (สภาวะ-ทุกข์) ได้แก่ความเกิด แก่ ตาย

๒. ความทุกข์ที่เกิดขึ้นในจิตใจ ในบางครั้งบางคราว (ปกิณณกทุกข์) เช่น ความเศร้าโศก เป็นต้น

แต่พูดกันมาถึงเรื่องทุกข์ จะทำให้เด็ก ๆ ใจคอห่อเหี่ยว
 หมดความชื่นบาน คล้ายไปอยู่อีกโลกหนึ่งซึ่งล้วนมีแต่ความ
 ทุกข์ จะเป็นโลกนรกกระมัง บิดาตอบว่าไม่ใช่โลกนรก แต่เป็น
 โลกของความจริง แต่ที่ถูกต้องพูดว่าเป็นความจริงของโลก
 ซึ่งจะเห็นได้ถนัด จะต้องใช้ตาเอ็กซเรย์หรือกล้องจุลทรรศน์
 ดูอะไร ๆ เห็นอย่างดูด้วยเอ็กซเรย์หรือกล้องจุลทรรศน์ ก็จะต้อง
 เห็นไปอีกอย่างหนึ่ง ทะลุความสวยงามต่าง ๆ ที่เป็น
 เปลือกนอก เพราะเห็นเข้าไปอย่างลึกซึ้ง หรือเห็นสิ่งเล็กที่สุด
 อันไม่เห็นได้ด้วยตาเปล่า เมื่อไม่รู้ลึกซึ้งก็เลิกดูเอ็กซเรย์กัน
 เสียที มาดูกันด้วยตาธรรมดา คราวนี้จะเห็นโลกแห่งสวรรค์
 หรือโลกแห่งนรกกันด้วยตาธรรมดานี้เอง คือในที่ใดไม่
 เบียดเบียนกัน ช่วยเหลือกัน อยู่ด้วยกันมีความสุข ก็เรียกว่า
 เป็นโลกสวรรค์ ส่วนในที่ใดเบียดเบียนกัน ไม่ช่วยเหลือกัน
 พากันอยู่เป็นทุกข์เดือดร้อน เช่นอย่างในคราวสงคราม ก็เป็น
 โลกนรก ฉะนั้น ความทุกข์ยากต่าง ๆ ในโลกซึ่งเกิดจากการ
 ก่อกรรมทำชั่วของพวกเราเอง พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงว่า
 เป็นทุกข์ล้นจะ ความจริงคือทุกข์อย่างหนึ่งซึ่งเกิดจากความ
 ทุกจริตของคน ทำให้โลกนี้เป็นนรกขึ้น อย่างในครอบครัวของเรา
 ถ้าพ่อแม่ประพฤติตัวไม่ดี ไม่บำรุงเลี้ยงลูกตามหน้าที่ของพ่อแม่
 ที่รักลูก ลูก ๆ ก็จะต้องเดือดร้อน จะต้องไปนั่งเศร้าในโรงเรียน
 เหมือนอย่างเพื่อนบางคนที่เราเมื่อกี้ ในชั้นเด็ก ๆ นี้ยังไม่

จำเป็นจะต้องไปนึกถึงความทุกข์ต่าง ๆ ในอริยสัจ นึกถึงความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความประพฤตินี้ไม่ดีเท่านั้นก็เพียงพอ คือให้รู้สึกว่ถ้าประพฤตินี้ไม่ดีจะเกิดความทุกข์เดือดร้อน ต้องตั้งใจประพฤตินั้นให้ดี ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน และไม่คบคนประพฤตินั้นชั่ว เพราะจะชักนำให้ประพฤตินี้เสียหายไปตามกัน ส่วนเด็กที่โต ๆ ขึ้นมาแล้ว หรือผู้ใหญ่ ก็ควรจะใช้ตาเอ็กซเรย์ดูโลกเสียบ้าง เป็นครั้งคราว เหมือนอย่างไรฉายเอ็กซเรย์ เพื่อตรวจสอบร่างกาย หรือเพื่อทราบว่าเป็นโรคอะไรอย่างไร ไม่เช่นนั้นก็รักษาตนให้ถูกต้องไม่ได้ ฉันทใดก็ดี จะรักษาแผลทางจิตใจได้ ก็จำเป็นต้องดูให้เห็นทุกข์สังข์ของโลกดังที่กล่าวมา จนถึงปลงใจได้ตก เพราะทุก ๆ คนจะหวังว่าจะได้รับสุขของโลกเสมอไปหาได้ไม่ ยิ่งหวังมาก ก็อาจจะได้รับทุกข์เพราะผิดหวังได้มาก จึงน่าจะคิดให้เรื่องทั้งหลายผ่านจบไปเป็นเรื่อง ๆ อย่างดูภาพยนตร์ และให้เห็นว่าเรื่องในชีวิตจริงที่ผ่านไป ก็ผ่านไปเหมือนเรื่องเล่นในภาพยนตร์ ไม่ยึดถือไว้เป็นจริงจังในเรื่องที่ไม่จริงจัง อันเรื่องจริงก็คือทุกข์สังข์ ความจริงคือทุกข์ ได้แก่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เรื่อย ๆ เท่านั้น

สรรพสุส ทุกขสุส สุขุปปหานัน
ละทุกข์ทั้งปวงได้เป็นสุข

อริยสัจข้อที่ ๒

อริยสัจข้อที่ ๒ ได้แก่ทุกขสมุทัย คำว่า **ทุกขสมุทัย** ประกอบขึ้นด้วยคำ ๒ คำคือ **ทุกขะ** แปลว่าทุกข์ กับ **สมุทัย** แปลว่าเหตุให้เกิด แปลรวมกันว่า เหตุให้เกิดทุกข์ ทุกข์คืออะไร ได้แสดงแล้วในกัณฑ์ก่อน จำแนกออกไปหลายประเภท ในที่นี่จะกล่าวสรุปทุกข์ลงเป็น ๒ คือทุกข์ทางกาย ๑ ทุกข์ทางใจ ๑ ทุกข์เหล่านี้เกิดขึ้นโดยสภาพธรรมดาก็มี เกิดขึ้นเพราะกรรมและกิเลสของคนก็มี ทุกข์ที่เกิดขึ้นโดยสภาพธรรมดานั้น ได้แก่เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องมีแก่เจ็บตาย ทุกข์ประเภทนี้เรียกว่าสภาวะทุกข์ คือทุกข์ที่เป็นไปตามสภาพธรรมดาจะยกไว้ก่อน จะกล่าวต่อไปเฉพาะทุกข์ที่เกิดเพราะกรรมและกิเลสของคน

ทุกข์ที่เกิดเพราะกรรมและกิเลสของคน ได้แก่ความทุกข์ต่าง ๆ ที่คนเราเองก่อขึ้นให้เกิดแก่ตัวเราเองและแก่คนอื่น ทุกข์ดังกล่าวนี้จะเห็นได้ทั้งอย่างหยาบและอย่างละเอียดในที่ทั่ว ๆ ไป ยกตัวอย่างเช่นความเดือดร้อนต่าง ๆ ที่เกิดจากการทำร้ายร่างกายและชีวิตของกันและกัน การปล้นสะดมล้อฉ้อแย่งชิงทรัพย์สินของกันและกัน เป็นต้น รวมความว่า โดยมากเกิดจากการผิดศีล ๕ และเกิดจากการประกอบตนไว้ในอบายมุขต่าง ๆ ความทุกข์เหล่านี้เป็นความทุกข์เฉพาะตน คือเป็นเรื่องส่วนตน เฉพาะเรื่องเฉพาะรายของแต่ละบุคคลก็มี เป็นความ

ทุกข์ของส่วนรวม คือคนส่วนมากร่วมกันรับทุกข์ด้วยกัน เช่น ความทุกข์ยากเดือดร้อนในสมัยที่โบราณเรียกว่า พุพภิกขภัย (ภัยเกิดจากหากินยาก) ที่เรียกกันตามสมัย เช่นว่าเศรษฐกิจตกต่ำ หรือทุกข์ภัยในคราวเกิดสงคราม ทุกข์เหล่านี้ทั้งหมดล้วนเป็นผล ซึ่งต้องมีสมุทัยคือเหตุทำให้เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ค้นหาสมุทัยให้ถูกต้อง เพราะเป็นตัวเหตุ เมื่อพบเหตุและแก้ที่เหตุแล้ว จึงจะแก้ความทุกข์ให้ตกไปได้

ยกตัวอย่างเรื่องที่เป็นความทุกข์ของส่วนรวม อันเกี่ยวแก่เยาวชน ซึ่งเป็นปัญหาถกเถียงกันอยู่ว่า อะไรเป็นเหตุให้เยาวชนประพฤติน่าเกลียด และจะแก้ได้อย่างไร ปัญหานี้จำเป็นต้องพิจารณารายละเอียดว่า ความประพฤติน่าเกลียดเรียกว่า ความประพฤติน่าเกลียด เพราะทำให้เกิดผลอย่างไร และเกิดจากเหตุอะไรบ้าง จึงอาจสรุปเรื่องที่จะต้องพิจารณาเป็น ๓ ชั้นก่อน คือ

๑. ผลเลื่อมเสียต่าง ๆ ที่เกิดจากความประพฤติน่าเกลียดเลื่อมเสีย
๒. ความประพฤติน่าเกลียดต่าง ๆ ที่เป็นเหตุให้เกิดผลเช่นนั้น
๓. สิ่งที่เป็นเหตุชักนำ ให้เกิดความประพฤติน่าเกลียดดังกล่าว

ในการค้นหารายละเอียดของประเด็นทั้ง ๓ ข้อดังกล่าว

ก็จำเป็นต้องพิจารณาถึงบุคคลผู้เกี่ยวข้องประกอบกันไปด้วย เพราะในสังคมมนุษย์นี้ ทุก ๆ คนต้องสัมพันธ์กัน ดังหลักทศ ๖ ในพระพุทธศาสนา คือทุก ๆ คนเมื่ออยู่ในที่ใดที่หนึ่งก็ตาม ย่อมมีทิศทั้งหลายอยู่รอบตัวฉันใด ก็ต้องมีคนที่เกี่ยวข้องกันอยู่รอบตัวฉันนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบบุคคลผู้เกี่ยวข้องกันเหมือนกับทศ จัดเป็น ๖ ดังนี้ มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย คนรับใช้หรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นทิศเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน เยาวชนหรือใคร ๆ ก็ตาม ทุกคนต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลต่าง ๆ ดังกล่าว ซึ่งเปรียบเหมือนเป็นทิศทั้งหลายอยู่รอบตัว และอาจจะแบ่งย่อยเป็นทิศเล็ก ๆ ลงไปอีกได้เป็นอันมาก ฉะนั้น ถ้าทิศทั้งหลายดังกล่าวไม่ดีเสียโดยมาก ก็ยากที่จะให้ใคร ๆ ที่อยู่ในระหว่างกลางได้อยู่เพียงฝ่ายเดียวได้ เช่นเมื่อมองไปเบื้องหน้าก็ไม่พบมารดาบิดาที่จะเป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยว มองไปเบื้องขวาก็ไม่พบครูอาจารย์ที่จะอบรมแนะนำ มองไปเบื้องหลังก็ไม่พบญาติพี่น้อง (ยกขึ้นแทนบุตรภรรยา) ผู้หวังดี มองไปเบื้องซ้ายก็ไม่พบมิตรสหายที่เป็นกัลยาณมิตร มองไปเบื้องล่างก็ไม่พบผู้ที่รับให้ความช่วยเหลือ (ยกขึ้นแทนคนรับใช้) มองไปเบื้องบนก็ไม่พบสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดี ซึ่งจะเป็นผู้ชี้ทางที่ถูกให้ แต่โดยตรงกันข้าม มองไปทางทิศไหนก็พบแต่โรงหนังโรงละคร

สถานอบายมุขต่าง ๆ และบุคคลต่าง ๆ ที่จะชักนำไปในทางเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเป็นเหตุชักจูงกันไปในทางเสื่อมเสียต่าง ๆ แต่ถ้าทิศทั้งหลายตั้งอยู่โดยมาก ก็ยากที่จะเสื่อมเสียได้ เช่นมารดาบิดาก็ตั้งตนเป็นมารดาบิดาที่ตั้งอยู่เบื้องหน้า ครูอาจารย์ก็ตั้งตนเป็นครูอาจารย์ที่ตั้งอยู่เบื้องขวา ญาติพี่น้องก็ตั้งตนเป็นญาติพี่น้องที่ตั้งอยู่เบื้องหลัง มิตรสหายก็ตั้งตนเป็นมิตรสหายที่ตั้งอยู่เบื้องซ้าย ผู้รับให้ความช่วยเหลือทั้งหลาย ก็ตั้งตนเป็นผู้ช่วยให้กำลังที่ตั้งอยู่เบื้องล่าง สมณพราหมณ์ทั้งหลายก็ตั้งตนเป็นสมณพราหมณ์ที่ตั้งอยู่เบื้องบน เมื่อทิศทั้งปวงแข็งแรงอยู่โดยครบถ้วนหรือโดยมาก ผู้ที่อยู่ในระหว่างกลางก็ยากที่จะประพุดตีเสื่อมเสียเล็ดลอดออกไปได้ ฉะนั้น ในการแก้ปัญหาเยาวชน บุคคลที่เป็นทิศสำคัญ ๆ ทุกฝ่ายของเยาวชนแต่ละคน จึงจำต้องร่วมมือกันตั้งตนของตนเองไว้โดยชอบ ให้เป็นทิศที่ดีตามฐานะที่เกี่ยวข้อง และอันที่จริงไม่ใช่แต่เยาวชนเท่านั้น ทุก ๆ คนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ เมื่อทิศต่าง ๆ โดยรอบตนตั้งอยู่ก็ย่อมจะชักนำกันไปในทางที่ดีได้ แต่มีข้อที่แตกต่างกันอยู่ว่า สำหรับเด็กหรือเยาวชนนั้นยังเป็นผู้เยาว์สติปัญญา จำต้องอาศัยทิศรอบตนที่ดี ซึ่งผู้ใหญ่จำต้องทำตนให้เป็นทิศของเด็ก และช่วยสร้างทิศที่ดีให้แก่เด็ก ส่วนผู้ใหญ่เองซึ่งเป็นผู้มีความรู้สึกผิดชอบเพียงพอ ย่อมสามารถสร้างทิศของตนได้

ตัณหา ๓

ในการที่บุคคลทุก ๆ ฝ่ายทุก ๆ คนจะตั้งตนไว้ให้ดีได้ ต้องอาศัยเป็นผู้สามารถปกครองใจของตนได้ดี ไม่ให้เป็นทาสของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก ตัณหาที่ตนเองพระพุทธรเจ้าชี้ไว้ว่าเป็นตัวทุกข์สมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์ ซึ่งเป็นอริยสัจข้อที่ ๒ จำแนกเป็น ๓ คือ

๑. **กามตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือ อารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือด้วยอำนาจกาม คือ ความรักใคร่ปรารถนาพอใจ

๒. **ภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือ ความเป็นนั่นเป็นนี่

๓. **วิภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในความไม่เป็นนั่นเป็นนี่

คำว่าตัณหา นี้ มักจะเข้าใจกันไม่ถูกต้อง คือมักเข้าใจว่าเป็นความปรารถนาในทางหนึ่งบ้าง เป็นความอยากหรือความต้องการทุก ๆ อย่างบ้าง แต่อันที่จริง คำนี้มีได้มีความหมายแคบหรือกว้างไปทั้งหมดอย่างนั้น ความอยากที่มีเป็นธรรมดาของร่างกาย เช่นความอยากข้าวอยากน้ำ ที่เรียกว่าความหิวระหาย ความมีฉันทะ คือความพอใจในการศึกษาเล่าเรียน ในการทำงาน ในการทำความดีต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความ

พวกเพียรพยายาม ไม่เรียกว่าเป็นตัณหา แต่ความอยากดังกล่าวที่เป็นไปเกินพอดี หรือความอยากในทางที่ผิดจึงเรียกว่าเป็นตัณหา ความอยากที่เป็นไปเกินพอดีนั้น เช่นการรับประทานอาหารมีประโยชน์ สำหรับทะนุบำรุงร่างกายตามที่ร่างกายต้องการ แต่ถ้ารับประทานชนิดกินจุบจิบพร่ำเพรื่อ หรือไม่ได้มุ่งคุณภาพแต่มุ่งอรรถลิ้น ที่เรียกว่าตามใจปากตามใจท้อง หรือว่ามุ่งหรรษาเพื่อโอ้อวดกัน และเมื่อได้อาหารที่ไม่อรรถลิ้นก็รับประทานแต่น้อย เมื่ออรรถลิ้นก็รับประทานเกินประมาณ จนต้องทักกันว่าท้องจะแตก ในการเรียน การทำงาน หรือแม้การทำความดีต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน บางคราวมีความตั้งใจแรงก็ทำเกินพอดี เหล่านี้เรียกว่าตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะเป็นความอยากอย่างทะยานหรืออย่างดิ้นรน อีกอย่างหนึ่ง ความอยากในทางที่ผิดต่าง ๆ เรียกว่าตัณหาทั้งนั้น ในขั้นนี้จึงควรทราบความหมายจำกัดของตัณหาดังกล่าว และควรทราบลักษณะอาการทั่วไปของตัณหา ว่ามีลักษณะอาการอยาก ทำให้ใจอยากหรือหิวอยู่เสมอ ไม่มีอึดไม่มีพอ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “**แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี**” ตัณหาทำให้ใจอยากหรือหิวอยู่ในอะไรบ้าง ในสิ่งเหล่านี้คือ

ที่ตั้งของตัณหา

๑. **ในกาม** คืออารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ คำว่า กามนี้ก็เช่นเดียวกับคำว่าตัณหา มักเข้าใจไม่ถูกต้อง ความหมายที่ถูกต่อนั้น ได้แก่อารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ทุก ๆ อย่าง เรียกว่ากาม หรือตัวความรักใคร่ปรารถนาพอใจ เองก็เรียกว่ากาม คำว่าอารมณ์นั้น ได้แก่เรื่องต่าง ๆ ที่ใจคิดนึกหรือที่เก็บไว้ในใจ หรือที่ใจผูกพันอยู่ โดยเป็นรูปต่าง ๆ ที่เห็นด้วยตา เสียงต่าง ๆ ที่ได้ยินด้วยหู กลิ่นต่าง ๆ ที่ได้สูดดมด้วยจมูก รสต่าง ๆ ที่ได้ลิ้มด้วยลิ้น สิ่งต่าง ๆ ที่ได้สัมผัสถูกต้องด้วยกาย และเรื่องต่าง ๆ เหล่านั้นอันได้เคยประสบพบผ่านมาแล้ว แต่ยังเก็บมาคำนึงนึกถึงอยู่ในใจ เหล่านี้เรียกว่า อารมณ์ทั้งหมด อารมณ์ดังกล่าวที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ เรียกว่ากาม ความดิ้นรนทะยานอยากไปในอารมณ์เหล่านั้น เรียกว่ากามตัณหา

๒. **ในภพ** คือความเป็นนั้นเป็นนี้ ตั้งต้นแต่อยากจะเป็นอะไรที่จะเป็นเจ้าของแห่งอารมณ์ที่น่าปรารถนาดังกล่าว ความดิ้นรนทะยานอยากในความเป็นนั้นเป็นนี้ดังกล่าว เรียกว่า ภพ-ตัณหา

๓. **ในความไม่เป็นนั้นเป็นนี้** คือเมื่อเป็นอะไรอยู่ไม่พอใจ ก็ดิ้นรนทะยานอยากเพื่อจะไม่เป็นอย่างนั้น เป็นความอยากในด้านทำลายล้างภาวะที่เป็นอยู่ ตลอดจนถึงอยากตาย เรียก

ว่า วิภวตัณหา บางคนแปลว่า ความไม่อยากเป็นนั่นเป็นนี่ ซึ่งเป็นการแปลผิด เพราะมีใช้ไม่อยาก เป็นความอยากเหมือนกัน แต่อยากที่จะไม่เป็นอะไรที่ไม่ชอบ เช่นเป็นเด็กอยู่เป็นนักเรียนอยู่ เมื่อเป็นเด็กเป็นนักเรียน อยากให้พ้นไปเสียเร็ว ๆ หรือเป็นคนแก่แต่อยากไม่เป็นคนแก่

ตัณหาทั้ง ๓ ตามที่อธิบายมานี้ สำหรับเขวชนและคนทั่วไป ควรเข้าใจคำจำกัดความดังกล่าวมาข้างต้น ฉะนั้น จึงไม่ห้ามความอยากจะได้อะไรที่ควรจะได้ จะเป็นอะไรที่ควรจะเป็น จะไม่เป็นอะไรที่ควรจะไม่เป็น เช่นอยากจะได้หนังสือเรียนและเครื่องเรียนเครื่องใช้ตามที่จำเป็น อยากจะเป็นนักเรียนที่ดี อยากจะไม่เป็นคนเหลวไหลเสียหาย แต่ห้ามความอยากที่เกินพอดีแม้ในทางที่ถูก และความอยากในทางที่ผิด ๆ ความอยากในทางที่ผิดนั้น คืออยากจะทำในทางที่ผิดศีลธรรม ที่เรียกว่า เป็นความประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม มิได้ทรงขัดความผิดให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่ทรงแสดงชี้ให้เห็นความจริงว่า

๑. ทุกข์ต่าง ๆ เป็นผล เกิดจาก-
๒. ความประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ อันเป็นกรรมชั่วของคน ซึ่งเกิดจาก-

๓. ตัณหา ในจิตใจของตนเอง

จึงทรงชี้สัมมูฏฐานสำคัญของทุกข์ว่าตัณหา ซึ่งเป็นตัวทุกข์-

สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ตัณหาที่อยู่ในจิตใจของใครก็ก่อทุกข์ให้
เกิดขึ้นแก่ผู้นั้นและแก่ผู้อื่น ที่พลอยได้รับความเดือดร้อน
เพราะกรรมของผู้นั้น ไม่ว่าจะเด็ก ผู้ใหญ่ หรือใคร ๆ ทั้งนั้น

ตณฺหา ทุกฺขสฺส สมภวํ ตณฺหาเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์

อริยสัจข้อที่ ๓

อริยสัจข้อที่ ๓ ได้แก่ **ทุกขนิโรธ** ประกอบขึ้นด้วยคำ
ทุกข และ **นิโรธ** แปลว่า ความดับ รวมเป็น **ทุกขนิโรธ** แปลว่า
ความดับทุกข์ ความทุกข์คืออะไร ได้แสดงแล้วในอริยสัจกัณฑ์
ที่ ๑ พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ให้เห็นได้อย่างง่าย ๆ ทุกข้อ เริ่ม
ด้วยทรงชี้ความทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดาของร่างกายว่า ความ
เกิด ความแก่ ความตาย เป็นทุกข์ แล้วทรงชี้ตรงเข้ามาถึง
ความทุกข์ที่เกิดจรเข้ามาทั้งแก่จิตใจ เช่นความเศร้าโศกเป็นต้น
ทั้งแก่ร่างกาย เช่นความป่วยไข้ต่าง ๆ อันรวมลงในความ
ประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก และพลัดพรากจากสิ่งซึ่งเป็นที่รัก
รวมลงอีกเป็นความปรารถนาไม่ได้สมหวัง รวมลงอีกเป็นชีวิต
ร่างกายทั้งหมด ฉะนั้น จึงกล่าวอย่างย่อที่สุดว่า ชีวิตทั้งหมด
เป็นตัวทุกข์ แต่อย่าเพิ่งเข้าใจว่าทางพระพุทธศาสนามองชีวิตไป
ในแง่ร้าย เพราะยังมีอริยสัจข้อที่ ๒ ต่อไป คือทุกขสมุทัย เหตุ

ให้เกิดทุกข์ อันได้แก่ต้นหาคือความดี้นรณะยานอยาก เพราะต้นหาในจิตใจของคนนี้เองทำให้ชีวิตเกิดเป็นทุกข์ขึ้น เพราะชีวิตต้องกลายเป็นทาสของต้นหา ฉะนั้น ถ้าไม่มีต้นหา ชีวิตก็ไม่จำเป็นต้องเป็นทุกข์ ชีวิตก็คงดำเนินไปตามคติธรรมดาของตน ทุกขนิโรธ คือความดับทุกข์อันเป็นอริยสังข์ข้อที่ ๓ นี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงอธิบายว่า ได้แก่ความดับต้นหาเสียได้ นี่แหละเป็นความดับทุกข์ ฉะนั้น ทางพระพุทธศาสนาจึงมิได้มองในแง่ร้าย แต่มองในแง่ของความจริง ทั้งชี้เหตุกับผลไว้พร้อมเสร็จ ซึ่งทุก ๆ คนอาจจะปฏิบัติดับความทุกข์ที่เกิดเพราะต้นหาเสียได้ ด้วยการดับต้นหาที่จิตใจของตนเสีย

เมื่อยังเด็กอยู่ก็ยังไม่ค่อยรู้จักความทุกข์ เพราะยังไม่รู้จักปรารถนาต้องการอะไรมาก เหมือนอย่างเด็กเล็ก ๆ เมื่อเลี้ยงดูไม่ให้เกิดความทิวระหาย เป็นต้น และร่างกายไม่เจ็บป่วยอะไรก็หลับและตื่นเล่นอย่างสบาย ครั้นเติบโตขึ้นรู้อะไรมากเข้า ปรารถนาต้องการอะไรมากเข้า ก็เริ่มรู้จักความทุกข์มากขึ้น โดยปกติเมื่อมีความปรารถนาต้องการ และยังไม่ได้รับความสำเร็จสมปรารถนาอยู่ก็ยังไม่ค่อยรู้สึกเป็นทุกข์ แต่เมื่อประสบความไม่สำเร็จสมปรารถนา คือไม่ได้ดังที่ใจหวังจึงเกิดความทุกข์ขึ้น ถ้ามีความปรารถนาจะได้แรงมากก็เกิดทุกข์มาก แต่ใครเล่าในโลกนี้จะประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนปรารถนาทุกอย่าง บางคนไม่ได้แม้ในสิ่งที่ตนควรจะได้ บางคนได้มาแล้วก็ต้องพลัดพราก

และเมื่อก้าวโดยส่วนรวมแล้ว ความปรารถนาของคนไม่มีอึด ไม่มีพ้อ เช่นความปรารถนาในทรัพย์ไม่มีเพียงพอว่าเท่าไร แม้ในสิ่งอื่นก็เหมือนกัน ย่อมมีความปรารถนาเพิ่มขยายออกไปอยู่เสมอ และเมื่อก้าวโดยส่วนรวมมักพากันปรารถนาในสิ่งที่ไม่อาจจะสำเร็จได้ เช่นปรารถนาให้มีชีวิตยืนยาวเรื่อย ๆ ไป เพราะทุก ๆ คนมีความรักชีวิตเป็นอย่างยิ่ง และกลัวต่อสิ่งที่จะมาทำอันตรายต่อชีวิต พุดง่าย ๆ ว่ากลัวตาย ถ้าจะมีใครบันดาลให้เป็นไปได้สมปรารถนา ก็น่าจะมีคนสมควรไม่ตายกันเป็นส่วนมาก ฉะนั้น จึงต้องมีกรรมดาเป็นผู้จัดให้มีกำหนดอายุขัย จะปล่อยให้ไปตามความปรารถนาของคนหาได้ไม่

สันโดษ ๓

มีคนเป็นอันมากเข้าใจว่า ตัณหาคือความดิ้นรนปรารถนา เป็นของธรรมชาติของโลก เพราะถ้าโลกปราศจากตัณหาแล้วก็จะดับสูญ ความเข้าใจดังนี้ยังถูกต้องไม่หมด จริงอยู่โลกเกิดขึ้นด้วยตัณหา ดังมีพุทธภาษิตว่า **ตณฺหาโย อุกฺกัฏฺโธ โลกโกลันตตัณฺหาให้เกิดขึ้น** และมีพระพุทฺธภาษิตอีกบทหนึ่ง แปลความว่า **ให้อาศัยตัณหา แล้วละตัณหาเสีย** พระพุทฺธภาษิตทั้ง ๒ บทนี้แสดงว่า โลกเป็นผลของตัณหา และบุคคลโดยปกติต้องอาศัยตัณหา แต่การอาศัยนั้น ถ้าให้ตัณหาขึ้นมาเป็นนาย ด้วยบุคคลกลายเป็นทาสของตัณหาเสียแล้ว ก็จะประกอบ

กรรมเป็นเหตุทำลายโลกได้เหมือนกัน ฉะนั้น ท่านจึงสอนให้
 อาศัยต้นหาโดยฐานะที่เป็นนายของต้นหา คือทุก ๆ คนจำต้อง
 อาศัยความปรารถนาต้องการ แต่ให้เป็นนายแห่งความปรารถนา
 ของตนเอง คือควบคุมความปรารถนาให้ดำเนินไปโดยชอบ
 และเมื่อประสบความสำเร็จดังที่ปรารถนาโดยชอบแล้ว ก็ให้ละ
 ทิ้งความปรารถนานั้นเสีย วิธีปฏิบัติดังกล่าวเป็นเรื่องธรรมดา
 นี้เอง มิใช่เป็นเรื่องผิดธรรมดาหรือสูงเกินกว่าธรรมดา เพราะ
 ต้นหาคือความปรารถนา เป็นสิ่งที่ไม่มีอิมไม่มีพอดังกล่าว
 แล้ว จะอำนวยตามไปถ่ายเดียวหาได้ไม่ จำต้องควบคุมให้อิม
 ให้พอไปคราวหนึ่ง ๆ เทียบอย่างการบริโภคอาหาร เมื่อบริโภค
 ไปพอสมควรแล้ว ถึงยังจะเอร็ดอร่อยอยู่ก็ต้องให้หยุด ถ้าจะ
 ตามใจความอยากเรื่อยไป ก็คงจะท้องแตกตาย ความรู้จักอิม
 รู้จักพอ ซึ่งเป็นเครื่องสกัดต้นหานี้แหละ คือสันโดษ ซึ่งแปลว่า
 ความยินดีพอใจ อันหมายถึงความอิมความพอดังกล่าว ท่าน
 จำแนกเป็น ๓ คือ

๑. ยถาลภสันโดษ ความยินดีตามผลที่พึงได้ หรือ
 ตามผลที่ควรได้

๒. ยถาพลสันโดษ ความยินดีตามกำลังสามารถ

๓. ยถาสารูปสันโดษ ความยินดีตามรูปเรื่องของตน
 คือตามสมควร

ถ้าคนไม่มีสันโดษดังกล่าว ก็จะต้องเป็นทาสของต้นหา

ได้ทำอะไรก็ไม่รู้จักพอ จะทำอะไรก็หักโหมจนเกินกำลังสามารถ
 ทั้งไม่คำนึงถึงการควรไม่ควร อยากจะทำอะไรก็ทำไปตามปรารถนา
 ถ้าใครเป็นเช่นนี้ก็เลยร้ายไปยิ่งกว่าอะไร ๆ ในโลก ความ
 เตือดร้อนในโลกเกิดขึ้นเพราะบุคคลจำพวกนี้ แต่เพราะอาศัย
 สันโดษซึ่งมีลักษณะดังกล่าว คอยสกัดกั้นไว้ให้มีอัมมีพอบ้าง
 แม้ในเรื่องหนึ่ง ๆ ทั้งคอยสกัดกั้นให้ตัดหนาดำเนินไปในทางที่
 ชอบ จึงเป็นเหตุให้คนที่มิมีสันโดษประกอบกรรมที่ชอบ และรู้จัก
 อิ่มรู้จักพอ รู้จักมีรู้จักคราว โลกจึงอยู่เย็นเป็นสุขเพราะอาศัย
 สันโดษ จึงควรรู้จักคุณของสันโดษ ถ้าไม่รู้จักคุณของสันโดษ
 ทั้งสันโดษเสียเมื่อใด ก็จจะร้อนเป็นไฟขึ้นเมื่อนั้น

โลกียสุขเป็นทุกข์

ความสุขต่าง ๆ ในทางโลก แม้ความจริงเป็นตัวความทุกข์
 คือเป็นสิ่งที่ทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไป แต่ก็เป็นข้อที่
 เห็นได้ยาก ทั้งในขั้นนี้ก็ยังไม่จำเป็นจะต้องเห็นต้องเข้าใจ ควร
 ยกขึ้นกล่าวเฉพาะความทุกข์ตามเข้าใจกันเพียงข้อเดียว คือ
 ทุก ๆ คนคงจะรับรองต้องกันว่า ความทุกข์เตือดร้อนต่าง ๆ ที่
 เกิดขึ้นในจิตใจ ส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพราะตัณหา คือความดิ้นรน
 ทะยานอยาก คือเพราะปรารถนาไม่ได้สมหวัง ที่กล่าวดังนี้ อาจ
 จะถูกหาว่าพูดอย่างเอากำปั้นทุบดิน แต่ก็ก็เป็นความจริงที่ทุก ๆ

คนควรจะต้องรับรู้ไว้ และเตรียมป้องกันพร้อมทั้งเตรียมแก้ไขไว้ด้วย ไม่เช่นนั้นถ้าวิถีชีวิตต้องถูกตัดทอนหายไปในช่วงผิดหวัง และเกิดทุกข์ทับถมใจขึ้น ก็อาจจะจนทางของตนเองหาทางออกไม่ได้ ก็จะต้องอัปเดตชีวิต เป็นผู้พ่ายแพ้ชีวิต ดังที่คนมีใช้น้อยประสบกันอยู่

ทางออกจากความทุกข์นั้นคือ ต้องรับรู้ความจริงดังที่กล่าวแล้ว ต้องป้องกันมิให้ถลาลึกลงไปในทางแห่งความทุกข์ คือควบคุมตัณหาหม่อมให้หลุดซึกใจไปได้ และถลาลึกลงไปแล้ว ก็ต้องพยายามถอนใจขึ้นให้จงได้ด้วยปัญญา เพราะเมื่อทุกข์เกิดขึ้นที่จิตใจได้ ก็ต้องดับไปจากจิตใจได้ และจิตใจของทุก ๆ คน อาจสมมติกล่าวได้ว่าเป็นธรรมชาติกายสิทธิ์ ไม่มีอะไรจะมาทำลายได้ นอกจากจะยอมจนใจของตัวเองเท่านั้น ถ้าทำใจให้เข้มแข็งก็จะเกิดพลังใจขึ้น จนสามารถต่อสู้ต่าง ๆ จัดขับไล่ออกไปให้พ้นจากใจ แต่ข้อสำคัญต้องรับรู้ความจริงว่าจะต้องจัดขับไล่ตัดทอนออกไปเสียก่อน ความทุกข์ต่าง ๆ ก็จะออกไปพร้อมกัน เพราะความดับตัดทอนเสียได้นั้นเองเป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์

เรื่องนางปฎาจารา

การปล่อยให้ความทุกข์ต่าง ๆ ทับถมใจเข้าทุกทีโดยไม่รู้

วิธีที่จะดับทุกข์ดังกล่าว อาจทำให้เสียได้ทุกอย่าง แม้เสียจริต
ดั่งมีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า

ธิดาของเศรษฐีคนหนึ่งในกรุงสาวัตถี ได้หนีไปอยู่กับ
พนักงานปฏิบัติของเศรษฐีผู้บิดา ได้พากันไปอาศัยอยู่ในบ้านป่า
แห่งหนึ่ง ต้องทำงานเหนื่อยยากต่าง ๆ ด้วยตนเอง เมื่อจะ
คลอดบุตรคนแรก ได้เดินทางไปหามารดาบิดา แต่เดินทางไป
ยังไม่ทันถึง ได้คลอดบุตรเสียก่อนจึงพากันกลับ ต่อมาเมื่อจะ
คลอดบุตรคนที่ ๒ ก็ได้เดินทางไปหามารดาบิดาอีก ในขณะที่
กำลังเดินทางไปฝนตกหนัก และนางก็เกิดเจ็บครรภ์จะคลอดบุตร
สามีจึงเที่ยวไปตัดไม้เพื่อจะทำเพิงเป็นที่พัก ในขณะที่จะตัดไม้
บนยอดของจอมปลวกแห่งหนึ่ง ได้ถูกงูออกมาจากจอมปลวก
กัดล้มลงตายในที่นั้น นางคอยสามีไม่เห็นกลับ ได้คลอดบุตร
คนที่ ๒ ด้วยความทุกข์อย่างยิ่ง ฝนก็กำลังตกหนัก นางให้
บุตรคนแรกและบุตรคนที่คลอดใหม่ทั้ง ๒ คนอยู่ภายใต้ตน
ทำตนเองเป็นเพิงกันฝนของบุตรทั้ง ๒ ตลอดคืน

เมื่อสว่างขึ้นแล้วก็อุ้มบุตรคนหนึ่งจูงคนหนึ่ง เดินไปเที่ยว
หาสามี พบสามีนอนสิ้นชีวิตอยู่ ก็เกิดความทุกข์โศกอย่างยิ่ง
และจำต้องเดินทางต่อไปถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง ซึ่งน้ำกำลังเต็มเพราะ
ฝนตกหนัก ไม่อาจจะพาเด็กทั้ง ๒ ข้ามไปพร้อมกันได้ จึงพัก
บุตรคนโตไว้ที่ฝั่งข้างนี้ อุ้มบุตรคนเล็กข้ามไปก่อน หักกิ่งไม้
เล็ก ๆ มาปูให้นอนที่ฝั่งข้างโน้น แล้วข้ามกลับมาเพื่อจะรับบุตร

คนโต ครั้นข้ามมาถึงกลางแม่น้ำ มีเหยี่ยวใหญ่ตัวหนึ่งบินผ่านมาเห็นบุตรคนเล็ก จึงโฉบลงมาเฉี่ยวเอาไปด้วยสำคัญว่าขึ้นเนื้อนางยกมือทั้ง ๒ ขึ้นตบร้องไล่เหยี่ยว แต่เหยี่ยวก็ไม่ฟัง ได้โฉบเฉี่ยวเอาเด็กน้อยนั้นไป ฝ่ายบุตรคนโตผู้ยืนอยู่ที่ฝั่งข้างนี้ มองเห็นมารดายกมือขึ้นตบร้องเสียงดังอยู่กลางแม่น้ำ คิดว่าแม่เรียก ก็โดดลงไปใต้น้ำโดยเร็ว จึงถูกน้ำพัดหายไป นางจึงเกิดทุกข์โศกเพิ่มขึ้นอีกมากมาย เดินร้องให้คร่ำครวญมุ่งตรงไปกรุงสาวตติ เพื่อจะไปหามารดาบิดา พบชายคนหนึ่งเดินสวนทางมาถามทราบว่ามีมาจากเมืองสาวตติ จึงถามข่าวถึงมารดาบิดาของตน ชายผู้นั้นจึงบอกว่า ไม่เห็นหรือว่าฝนตกตลอดคืนเมื่อคืนนี้ ในขณะที่ฝนตกหนักนั้น เรือนได้พังทับเศรษฐีพร้อมทั้งภริยาและบุตรสิ้นชีวิตหมดทั้ง ๓ คน เขารวมเผาในเชิงตะกอนอันเดียวกัน ยังเห็นควันปรากฏอยู่นั้น

นางได้รับข่าวทุกข์หนักอันเหลือกำลังใจของนางจะทนทานไว้ได้ ก็สิ้นความรู้สึกตัว วิกลจริตขึ้นในขณะนั้นเอง เพราะความทุกข์ทับทวีเข้ามาอย่างมากมาย วังปลางพม่าเพื่อไปปลางถึงบุตรทั้ง ๒ และสามี มารดาบิดาและพี่ชายซึ่งมาประจวบสิ้นชีวิตในคืนเดียวกัน นางวิ่งไปจนถึงพระมหาวิหารเซตวัน

ขณะนั้นพระพุทธเจ้ากำลังทรงแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท พวกคนจะห้ามไม่ให้นางผ่านเข้าไป พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งมิให้ห้าม และได้ตรัสหักขึ้นเมื่อนางเข้ามาใกล้ว่า **จงกลับได้สติเถิด**

นางกลับได้สติขึ้นทันที ได้ถวายเป็นบงกชแล้ว กราบทูลขอให้พระองค์ทรงเป็นที่พึ่ง และกราบทูลเล่าเรื่องตั้งแต่ต้นมาโดยตลอด

พระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรมมีกถา ซ้ำให้นางเห็นคติธรรมดาจนนางคลายความโศก และเกิดดวงตาเห็นธรรม แล้วนางได้ทูลขอบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ได้ทรงอนุญาต นางจึงได้บวชเป็นภิกษุณีมีชื่อว่า ปฎาจารา ต่อมาได้พิจารณาชีวิตเทียบด้วยน้ำล้างเท้าที่ไหลแห่งหายขาดไป ตัดความรักและตัณหาในชีวิตกับสิ่งทั้งหลายได้ทั้งหมด จึงดับความทุกข์ทั้งปวงในโลกได้แล

ตสฺสา นโรโธ นิพฺพานํ

ดับตัณหาเสียได้เป็นความดับทุกข์

อริยสัจข้อที่ ๔

อริยสัจข้อที่ ๔ ได้แก่ **มรรค** แปลว่า **ทาง** ในภาษาไทยใช้ว่ามรรคา แต่ในที่นี้หมายถึงมรรคาคือ **ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์** มีทางเดียวมิใช่หลายทาง แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงองค์ประกอบไว้ ๘ ประการ คือ ๑. **สัมมาทิฏฐิ** เห็นชอบ ๒. **สัมมาสังกัปปะ** ดำริชอบ ๓. **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ ๔. **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ ๕. **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ ๖. **สัมมาวายามะ** พยายามชอบ ๗. **สัมมาสติ** ระลึกรชอบ ๘. **สัมมาสมาธิ** ตั้งใจชอบ

คำว่า **ชอบ** มิได้หมายความว่า ชอบใจ พอใจ แต่หมายความว่า **ถูกต้องไม่ผิดพลาด** เหมือนคำว่า เห็นชอบ มิได้หมายความว่าเห็นแล้วก็ชอบใจ แต่หมายความว่าเห็นถูกต้องไม่ผิดพลาด ข้ออื่น ๆ ก็มีความหมายอย่างนี้เหมือนกัน มีอธิบายโดยย่อดังนี้

๑. **สัมมาทิฐิ เห็นชอบ** ได้แก่รู้เห็นในทุกข์ ในเหตุให้เกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ รวมความรู้เห็นเหตุผลตามเป็นจริง หรือรู้ความจริงตามเหตุผล

๒. **สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ** คำว่า ดำริ คือ คิดนึกตรึกตรอง เมื่อคิดถูกก็เรียกว่าดำริชอบ ในที่นี้หมายถึงคิดออกจากความใคร่ใจที่ผิด คิดไม่พยายาม และคิดไม่เบียดเบียนใคร

๓. **สัมมาวาจา เจรจาชอบ** มิได้หมายความว่าเจรจาคือพูดตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าพูดจาถูกต้อง หรือเมื่อไม่พูดก็นิ่ง เพราะเว้นเสียจากการพูดที่ผิดพลาด ในที่นี้ได้แก่เว้นจากพูดมุสา เว้นจากพูดจาส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพื่อเจ้าไม่มีประโยชน์

๔. **สัมมากัมมันตะ การงานชอบ** มิใช่หมายความว่าทำการงานอะไรตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าทำการงานถูกต้อง หรือเว้นเสียไม่ทำการงานที่ผิดพลาด ในที่นี้ได้แก่เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลักขโมย เว้นจากการประพฤติผิดประเพณีในทางกาม หรือเว้นจากอพรหมจริยกิจ

๕. **สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ** มิได้หมายความว่าหาเลี้ยงชีวิตตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าเลี้ยงชีวิตในทางที่ถูกต้อง ในที่นี้ได้แก่เว้นอาชีพที่ผิด ประกอบอาชีพที่ถูก

๖. **สัมมาวายามะ พยายามชอบ** มิใช่หมายความว่าพยายามตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าพากเพียรพยายามในทางที่ถูกต้อง ได้แก่เพียรระวังความชั่วที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้ดำรงอยู่และให้งอกงาม

๗. **สัมมาสติ ระลึกรชอบ** คำว่าระลึกร หมายถึงความกำหนดจดจำ หรือความนึกขึ้นได้อย่างถูกต้อง มิใช่นึกคิดขึ้นได้อย่างผิด ๆ ในที่นี้ได้แก่นึกขึ้นได้อย่างถูกต้องในเรื่องของตัวเอง เช่นว่าร่างกายเป็นอย่างไร สุขทุกข์เป็นอย่างไร จิตใจเป็นอย่างไร ความดีความชั่วของตนเป็นอย่างไร

๘. **สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ** มิใช่หมายความว่าตั้งใจตามแต่จะชอบ แต่หมายความว่าตั้งใจไว้อย่างถูกต้อง ในที่นี้ได้แก่ควบคุมใจไม่ให้ฟุ้งซ่าน รวมใจเข้ามาให้กำหนดแน่วแน่ อยู่ในหนังสือที่อ่าน ในเรื่องที่ฟัง หรือในเรื่องที่คิด รวมใจให้เพ่งส่องไปทางเดียว เหมือนอย่างไฟฉายที่รวมแสงฉายกราดไปทางเดียว

องค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนี้ รวมเข้าเป็นทางเส้นเดียวสายเดียว เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้ ขอสำคัญขอให้

เดินเข้าทางที่ถูกต้องนี้ ถ้าเดินนอกทางนี้ออกไปเมื่อใด ก็ต้อง
 ประสบความทุกข์เดือดร้อนเมื่อนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ทางที่
 ถูกนี้ไว้ให้ พร้อมทั้งทรงแสดงรายละเอียดประทานไว้อย่างเพียง
 พอ และเข้าใจได้ง่ายไม่พ่นเฟือ

เห็นชอบนั้นอย่างไร

คราวนี้จะลองตั้งปัญหาถาม และจะตอบแทนไปด้วย
ถามว่า เห็นชอบ คือเห็นอะไร เห็นแล้วเกิดชอบใจขึ้นใช่ไหม ?
 เห็นสิ่งของของเพื่อนเกิดชอบใจคิดจะหยิบเอาเสียเฉย ๆ เมื่อ
 เวลาเขาเปลอ เรียกว่าเห็นชอบหรือไม่ ? **ตอบว่า** ไม่ใช่ เพราะ
 เห็นชอบคือเห็นถูกต้อง ชอบใจสิ่งของของเพื่อนอยากจะหยิบ
 เอาเสียเฉย ๆ เรียกว่าเห็นผิด **ถามว่า** ใจหนึ่งอยากจะทำไม่ดี
 ใจหนึ่งคอยห้ามไว้ ใจฝ่ายไหนจะชนะ **ตอบว่า** ฝ่ายที่มีกำลังกว่าชนะ
 เพราะฝ่ายที่มีกำลังกว่านั้นจะลงความเห็นตัดสินว่า จะทำไม่ดี
 หรือจะยับยั้ง **ถามว่า** เรียกว่าเป็นความเห็นผิดหรือเห็นถูก
ตอบว่า ถ้าวางความเห็นให้ทำไม่ดี ก็เป็นความเห็นผิด ถ้าวาง
 ความเห็นยับยั้ง ก็เป็นความเห็นถูก **ถามว่า** ทำอย่างไรจึงจะรู้
 ตัวเองว่าเดี๋ยวนี้อามีความเห็นถูกหรือผิด **ตอบว่า** ก็คล้ายการ
 สอบไล่ เมื่อเขียนตอบข้อสอบ บางทีนึกว่าถูกเสมอ จึงต้องมี
 กรรมการตรวจข้อสอบ ในเรื่องความเห็นก็คล้ายคลึงกัน ก็อาจ

จะต้องปรึกษาหารือบิดา มารดา ครู อาจารย์ หรือมิตรสหาย ผู้หวังดี แต่ทางที่ดีควรคิดหาเหตุผล คิดให้เห็นเหตุผลตามเป็นจริง หรือคิดให้เห็นความจริงตามเหตุผล **ถามว่า** เหตุผลคืออะไร **ตอบว่า** เหตุคือสิ่งที่เกิดขึ้นก่อน ผลคือสิ่งที่เกิดขึ้นตามมา ภายหลัง เช่นว่า เมื่อเราทำสิ่งนี้ จะมีอะไรเกิดตามมาทีหลัง การทำของเราเรียกว่าเหตุ สิ่งที่เกิดตามมาเรียกว่าผล **ถามว่า** เรียนหนังสือก็ดี ช่วยบิดามารดาทำการทำงานต่าง ๆ ก็ดีเป็นการเห็นดีเห็นอยู่ลำบากไม่สนุกสนาน เป็นเหตุผลหรือไม่ และดีหรือไม่ดี **ตอบว่า** การเรียนและการทำงานเป็นเหตุให้เหนื่อยยากในขณะเรียนในขณะที่ทำงานจริง แต่ก็จะทำให้เกิดผลดีสมปรารถนาต่อไปในภายหน้า ฉะนั้น จึงได้สู้เหนื่อยยากเล่าเรียนศึกษาและทำงาน อย่างเช่นนักเรียนทุกคนซึ่งเล่าเรียนอยู่ในบัดนี้ เมื่ออุตสาหะพยายาม พร้อมทั้งมีความอดทนเรียนไปจนสำเร็จ ในอีกหลายปีข้างหน้าจึงจะได้รับผลดีสมปรารถนา ฉะนั้น การที่จะดูว่าอะไรดีไม่ดี จึงต้องดูให้ยืดยาวออกไปถึงปลายทาง มิใช่ดูเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ และไม่มัวพะวงติดอยู่กับสุขทุกข์หรือความสนุกไม่สนุกในระยะสั้น ๆ หรือในระหว่าง ๆ เพราะจะทำให้ก้าวหน้าไปถึงผลเบื้องปลายไม่สำเร็จ คนเราซึ่งเดินทางไปไม่ถึงจุดหมายปลายทาง ต้องหล่นเรือเสียหายอยู่ในระหว่างทางเป็นอันมาก เพราะเหตุต่าง ๆ ดังเช่นที่เรียกว่า ชิงสุกก่อนห่าม บ้าง ถืออิสระเสรีบ้าง เป็นต้น ก็เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ ฉะนั้น

การหัดให้เป็นคนมีเหตุผลที่ถูกต้อง จึงเป็นเรื่องสำคัญสำหรับ
ทุก ๆ คน และจะถือว่าเป็นคนมีเหตุผล ก็เพราะเป็น **สัมมาทิฏฐิ**
คือมีความเห็นถูก

ทางช่วยให้เกิดความเห็นชอบ

ถามว่า มีทางอะไรช่วยให้เกิดความเห็นถูกได้บ้าง **ตอบว่า**
มี **สัมมาสังกัปปะ** ความคิดถูก **สัมมาสติ** ความตั้งใจไว้ให้ถูก
ทั้ง ๓ นี้เอง คือความระลึกถูก และ **สัมมาสมาธิ** ต้องหัดใช้
ความคิดพิจารณาอย่าให้ลำเอียงเพี้ยนพลั่วไปแก่ความชอบ
ความชัง ความหลง หัดระลึกกำหนดให้มีสติอยู่เสมอ หัดทำใจ
ให้ตั้งมั่น มีกำลังแข็งแรง จิตใจของเราทุกคนอาจอบรมให้มี
กำลังเข้มแข็งขึ้นได้อย่างน่าอัศจรรย์ แต่ต้องอาศัย **สัมมาวาจา-**
มะ คือความเพียรอันถูกต้อง ทั้งเมื่อปากเพียรให้เกิดมีความ
เห็นถูกขึ้นได้แล้ว ก็ไม่ต้องกังวลว่าจะพูดไม่ถูก จะทำการงาน
ไม่ถูก จะประกอบอาชีพไม่ถูก เพราะเมื่อเห็นถูก ก็ต้องพูดถูก
ทำถูก เลี้ยงชีพถูกพร้อมกันไป

วิธีคิดหาเหตุผลให้เกิดความเห็นชอบ ควรคิดไม่ให้พัน
หลักอริยสัจ คือตั้งหลักทั่วไปไว้ ๔ หลัก หลักที่ ๑ **ทุกข์** หลักที่
๒ **สมุทัย** (เหตุให้ทุกข์เกิด) หลักที่ ๓ **นิโรธ** (ดับทุกข์) หลักที่
๔ **มรรค** (ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) อะไรที่เป็นความ

ไม่สบายกายไม่สบายใจทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๑ คือทุกข์ อะไรที่เป็นความไม่ดีทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๒ คือสมุทัย อะไรที่เป็นความสุขสงบเย็นทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๓ คือนิโรธ อะไรที่เป็นความดีทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๔ คือมรรค เมื่อคิดตั้งหลักใหญ่ไว้ดังนี้ จะทำอะไรก็คิดตรวจดูให้ดีว่า นี่เป็นสมุทัยก่อทุกข์ หรือเป็นมรรคทางสุขสงบ หัดคิดหาเหตุผลตั้งนี้อยู่เสมอ เป็นการหัดให้เกิดสัมมาทิฐิ เห็นชอบ เมื่อเห็นชอบ ก็เชื่อว่าพบทางที่ถูก เข้าทางที่ถูก ใช้ได้ในเรื่องทั่วไป ดังเรื่องเป็นตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่องกุ่มกโมเสก

ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ได้มีชายหนุ่มผู้หนึ่งมารับจ้างเป็นผู้เกี่ยวปลูกคนในเวลาเช้า คือตื่นขึ้นแต่เช้าเที่ยวไปเรียกคนให้ตื่นนอนว่า ลูกขึ้นเถิดพ่อ จงเตรียมเกวียนจงเทียมโค ถึงเวลานำช้างม้าเป็นต้นออกไปกินหญ้าแล้ว ลูกขึ้นเถิดแม่ จงหุงข้าว ต้มแกง ดังนี้เป็นต้น ชายหนุ่มนั้นได้รับจ้างไปปลูกเตือนคนให้ตื่นขึ้นทำงานแต่เช้า ๆ เป็นประจำทุกวันมา

วันหนึ่งพระเจ้าพิมพิสารทรงได้สดับเสียงของชายหนุ่มนั้นได้ตรัสว่า นั่นเป็นเสียงของคนมีทรัพย์มาก ท้าวนางผู้หนึ่ง

ได้ฟังกระแสรับสั่ง จึงส่งคนไปสืบ ผู้ไปสืบนั้นกลับมากล่าวทูลว่าชายหนุ่มนั้น เป็นคนกำพร้าเชื่องช้ารับจ้างเลี้ยงชีวิต พระราชาทรงนิ่ง เมื่อได้ทรงสดับเสียงของเขาก็ตรัสอย่างนั้นอีกบ่อย ๆ จนทำวณางนั้นสงสัย จึงทูลขอพระราชทานอนุญาตพาธิดาออกไปสืบให้ทราบความจริง ได้ปลอมตนนุ่งห่มผ้าเก่าไปกับธิดา แสร้งเดินไปในถนนคนรับจ้างจนถึงห้องของชายหนุ่มนั้น จึงเข้าไปขอพักอาศัยด้วยอ้างว่าเป็นผู้เดินทางไกล แม้ชายหนุ่มนั้น จะปฏิเสธเท่าไรก็ไม่ยอมออก จึงจำต้องยอมให้พักด้วย สัญญาว่าเพียงคืนเดียว

ครั้นรุ่งขึ้นมารดาและธิดาทั้งสองได้ช่วยกันปรุงอาหารที่มีรสเป็นอย่างดีให้แก่ชายหนุ่มนั้น ทำให้จิตใจของเขาอ่อนลงจนถึงยอมให้คนทั้งสองพักต่อไปอีก

วันหนึ่งได้มีประกาศพระราชทาน กำหนดให้ทุกบ้านในถนนคนรับจ้างเล่นมหรสพกันอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องใช้เงิน ๑ กหาปณะ ชายหนุ่มนั้นจึงต้องนำเงินจากที่แห่งหนึ่ง มามอบแก่สตรีทั้งสอง ซึ่งเป็นผู้จัด เมื่อมีประกาศให้เล่นมหรสพกันอีก ก็ต้องไปนำมอมอบให้อีก จนสตรีทั้งสองนั้นเห็นว่า มีหลักฐานที่ควรเชื่อได้ว่าชายหนุ่มนั้นเป็นผู้มีทรัพย์ จึงกลับเข้าไปเฝ้าพระราชทาน ทูลขอให้ทรงส่งราชบุรุษไปนำตัวเขามา ก็ได้โปรดให้ทำอย่างนั้น

ครั้นเขาได้เข้าไปเฝ้าพระราชทาน ได้รับสั่งถามว่าซ่อนทรัพย์เป็นอันมากไว้ทำไม ที่แรกเขากลับทูลปฏิเสธ ครั้นมองเห็นสตรี

ทั้งสองยืนเฝ้าอยู่ ก็รู้สึกว่พระราชาได้ทรงส่งไปสืบจนความ
เปิดเผยแล้ว จึงกราบทูลขอให้พระราชาทรงเป็นที่พึ่ง แล้วกราบ
ทูลเล่าประวัติของตนว่า

ตนชื่อว่ากุมภโฆสกได้เป็นบุตรของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์นี้
เมื่อเขาเล็ก ๆ อยู่ ได้เกิดอุบัติเหตุทั้งตระกูลเพราะอุบัติเหตุโรค เมื่อ
บิดาจะตายเพราะโรคนั้น ได้สั่งให้เขาหนีออกไป เขาได้หนีออก
ไปเป็นเวลา ๑๒ ปีจึงกลับเข้ามา ไม่มีใครจำได้

พระราชามีพระราชหฤทัยสงสาร และทรงรู้สึกเอ็นดู
โปรดปรานในความมีสติปัญญา รู้จักรักษาทรัพย์ ทั้งไม่หยิ่ง
ลำพองของกุมภโฆสก จึงโปรดให้นำทรัพย์ที่ซ่อนไว้มาพระ-
ราชทานอารักขา พระราชทานเคหสถานและธิดาที่เกิดแต่
ท้าวนางนั้น กับพระราชทานฐานันดรแห่งเศรษฐีให้กุมภโฆสก
ดำรงสืบแทนบิดาต่อไป

เรื่องนี้เป็นตัวอย่างแสดงว่าชายหนุ่มกุมภโฆสกนั้น เป็นผู้
มีความเห็นถูก ท้าวนางผู้นั้นซึ่งได้พยายามพิสูจน์ความจริงก็ได้
มีความเห็นถูก ทุก ๆ ฝ่ายจึงดำเนินในทางที่ถูก ยังผลที่ดีให้
เกิดแก่ทุก ๆ ฝ่ายแล

มคคานฎุรงคโก เสฏโฐ
ทางมีองค์ ๘ เลิศล้ำทางทั้งหลาย

2 030010 298263

ราคา 25.00 บาท